

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**A vendégjáték mint sajátos színházi helyzet és
kommunikációs forma az 1870-es években a kolozsvári
társulat életében**

Témavezető:

dr. T. Szabó Levente

habilitált egyetemi docens

Hallgató:

Patakfalvi Anita

KOLOZSVÁR

2022

Tartalomjegyzék

1. A színházi vendégjáték.....	3
2. Prielle Kornélia mint tipikus vendégszínész.....	5
3. Atipikus vendégszínésznői mintázatok	11
3.1. Jókainé mint atipikus vendégszínész.....	11
3.2. Bulyovszkyné mint atipikus vendégszínész	16
4. A vendégjáték speciális alete: „otthonról hazatérő művész” – Kolozsvár mint bölcső .	26
5. Lehet-e kudarcos egy vendégszínész?	31
6. E. Kovács Gyula pesti vendégszereplése.....	35
7. Következtetések.....	41
Irodalomjegyzék.....	42

1. A színházi vendégjáték

A 19. század közepén, második felében a magyar színházi élet és színházi migráció egyik legfontosabb jelensége a színházi vendégjáték. Számos alakváltozatban lelhető fel, minden jel szerint vannak egyéni és csoportos változatai is, legtöbbször magyar, de néha külföldi színészek köré szerveződik. Számos strukturális hasonlóságot mutat a még az ebben az időszakban, főként a színházi kerületi rendszer kialakítása előtt is rendszeresen előforduló kései vándorszínészettel, amikor egy-egy nevesebb színész vagy színházi ember köré szerveződött ideiglenes játszó közösségek lépnek fel hosszabb-rövidebb ideig egy vagy több településen (ahol általában nincsen állandó társulat). Ehhez képest a klasszikus vendégjáték ekkortájt híres vagy feltörekvő színészek köré szerveződik, s eleve ezek repertoárjához igazodik és a hírnév logikáját követi.

Noha a jelenség általános a korszakban, a vendégjátékok általában közvetetten kerülnek szóba. Nyilvánvalóan maga a jelenség messze túllépi a kutatási lehetőségeimet, épp ezért heurisztikusan, esettanulmány formájában kívántam megvizsgálni a kérdést. Dolgozatomban az 1870-es éveknak a kolozsvári színházi világhoz kapcsolódó főbb vendégelőadásaira koncentrálok: a kolozsvári színházi életnek ez az időszak ugyanis jól dokumentált, fontos professzionalizációs korszaka, amikor anyagilag és szervezetileg is stabilizálódik. Kutatásom tétje annak a megértése, hogy milyen is a természete ekkortájt a kolozsvári színházhoz kötődő vendégjátékoknak. Az utóbbiakat egy-egy Pestről érkező vendégszínész esetein keresztül kísérem meg bemutatni. Fő célom, hogy a kevésbé kutatott vendégjátékot mint sajátos játéktípust árnyaljam az esettanulmányokon keresztül. A dolgozat elsődleges hipotézise, hogy a vendégjáték egy olyan játéktípus, amely sajátos színházi helyzetet teremt és jelent. Ennek értelmében új megvilágításban tárgyalom a vendégjátékokat, vagyis nem csak a vendégjáték/vendégszereplés funkciója érdekel, hanem egy átfogóbb képet szeretnék feltárni a jelenséget illetően: amellet érvelek majd, hogy a vendégszereplés egy sajátos kommunikációs helyzet, amely a szokványos színházi hétköznapihoz képest más forgatókönyvet, más viselkedést igényel a színházi berkekben dolgozóktól, a sajtótól és a közönségtől is. Esettanulmányaim szerkezete komparatív elemzésen alapul. Az első fejezetben Prielle Kornélia *tipikusnak* nevezhető kolozsvári vendégszerepléseit tárgyalom. A második fejezetben ezzel szemben két *atipikusnak* nevezhető vendégszínésznő esetét járom körül: Jókainé Laborfalvi Rózáét és Bulyovszkyné Szilágyi Lilláét, akiknél szintén

megjelennek azok a vendégjátékhoz kapcsolódó jellegzetességek mint Prielle-nél, azonban más és más stratégiák mentén, különböző kimenetelt, értelmezést, jelentéseket hozva létre.

Az első fejezetben a vendégjátékok adta színházi lehetőségeket és mozgásteret összegzem Prielle Kornélia esete révén. Megvizsgálom, hogy a pesti Nemzeti Színházból érkező vendégszínész milyen fogadtatásban részesül úgy a közönség, mint a vidéki színház és a sajtó részéről. Kutatásom tárgyát képezi, hogy a vendégszínész milyen írott vagy épp íratlan szabályok mentén építi fel repertoárját, szereplését, valamint hogy az önmagáról kialakított képet hogyan formálja vendégszereplése és filantróp tevékenysége által a színház falain kívül.

A második fejezetben előbb Jókainé atipikus vendégszínésznői jegyeit veszem górcső alá, melyek sajátos összefüggést hoznak létre vendégszínészségével kapcsolatban. Ilyen jegynek számít 1869-es nyugdíjba vonul(tat)ásának híre a Nemzeti Színházból: ehhez képest helyezem el és értelmezem 1871-ben tett látogatását a kolozsvári színházban, annak ötvenéves jubileumi ünnepségsorozata alkalmával. A második fejezet első alfejezetét Bulyovszkyné 1875-ös kolozsvári vendégszereplése képezi: ennek a vendégjátéknak a tétje számára a magyar színházi életbe való újólajos beilleszkedés a több éves németországi távollét után. A fejezet Bulyovszkyné tudatos vendégszereplői megnyilvánulásait hivatott bemutatni és értelmezni, mindenekelőtt filantróp és írói tevékenységét, illetve a pesti színházban játszott szereptípusának a vendégjátékkal való összefüggését. Bulyovszkyné vendégszereplői megnyilvánulásait, viselkedését és döntéseit egy olyan intézményörténeti kontextusban tárgyalom, amely a vendégszereplést a Kolozsvár és Pest között meghúzó adminisztratív és kulturális ellentét összefüggésében értelmezi. Bulyovszkyné ugyanis hazatérése után a kulturális és adminisztratív centrumi pozícióját veszített várost, Kolozsvárt tünteti ki első vendégszereplésével, s a kolozsváriak Pesttel szembeni kulturális és színházi aspirációira játszik rá.

A második alfejezetben olyan vendégszínésznők Kolozsváron tett szerepléseit vizsgálom, akiknek a karrierjében a kolozsvári színpadon való játszás számít közös pontnak, valamint hogy annak elhagyása után a vendégjátéknak köszönhetően időről-időre célzottan visszatérnek a kolozsvári színpadra és a vendégjátékot karrierépítésre használják. A harmadik, s egyben utolsó alfejezetben arra a kérdésre keresem a választ, hogy lehet-e kudarcos a centrumi városból vidékre érkező vendégszínész és hogy a sajtóban megjelent kritikák egy-egy előadás kapcsán milyen kulturális toposzokról és mechanizmusokról árulkodnak.

A következő részben annak a kérdésnek a válaszait veszem számba, hogy a Pestről Kolozsvárra érkező vendégszínészt érheti-e kritika? Teljes elfogultság jellemzi a sajtós cikkeket? Egyáltalán próbálnak bármiféle kritikát megfogalmazni az adott vendégszínész játékával kapcsolatban? Vagy korlátozzák a szabad vélemény-nyilvánítást neves vendégművész előadásakor? A kérdések megválaszolásában Bulyovszkyné 1875-ös vendégszereplését, valamint Kassainé 1874-es kolozsvári vendégszereplését vizsgálom.

A dolgozat utolsó fejezete E. Kovács Gyula pesti vendégszerepléséről szól. A fejezet tétje, hogy megmutassa a vendégszínész egy másik típusát, amely csak részben fedti a dolgozatban addig tárgyalt vendégszínészek forgatókönyvét. „Vidékről” Pestre érkező vendégszínész más céllal érkezik a centrumnak számító színházba és fogadtatása is eltérő jegyeket mutat azokkal szemben, akik Pestről érkeznek vidékre.

2. Prielle Kornélia mint tipikus vendégszínész

Ebben a fejezetben a vendégszereplés egy *tipikusnak* mondható esetével, és egyben két *atipikusnak* nevezhető példájával kívánok foglalkozni. Az is elősegíti az összehasonlítást, hogy három, életkorban viszonylag közel álló vendégszínésznőről van szó. Hipotézisem értelmében, az önálló kulturális kódokkal rendelkező vendégszínész mint játéktípus sajátos színházi helyzetet teremt és jelent a színész, a színház, a közönség és a sajtó számára. Az általam tárgyalandó esetek kapcsán a vendégszínész/vendégszereplés adott esetét/alkalmát meghaladva a jelenség átfogóbb feltárására teszek kísérletet. A fejezet célja, hogy a vendégszereplés jelenségét, természetét általánosabb és rétegzett, összehasonlító módon ragadja meg. Épp ezért egymáshoz képest tárgyalom az általam tipikusnak és atipikusnak vélt eseteket, így árnyalva a vendégszereplésekről alkotott képet.

Elsőként Prielle Kornélia *tipikusnak* nevezhető kolozsvári vendégszerepléseivel kívánok foglalkozni. Tipikus abban az értelemben, hogy vendégszínészként kijárnak azok a kiváltságok számára, amelyek a legtöbb vendégszínész számára. Tipikus abból a szempontból, hogy a filantróp vendégszínész képét testesíti meg, melyet felhasznál hírnevének jobbítására. Végezetül nem

elhanyagolható az a tény sem, hogy egész színésznői pályafutását a magyar színművészetben töltötte és abban aratott sikereket, így válva nemzeti színésznővé, honleánnyá.

Ahogy az a sajtóanyagokból kitűnik, Prielle állandó vendégnek számított a kolozsvári színházban. Az általam vizsgált időszakban 1871-től szinte minden évben élvezhette játékát a helyi közönség. Férjével, Szerdahelyi Kálmánnal a kor egyik legünnepeltebb férfi színészeivel a Nemzeti Színház falai közül kimozdulva többször is fellépett egészen Szerdahelyi haláláig, ami 1872 őszén következett be. Prielle szereplései tökéletes példái annak, ahogy a fővárosból érkező színésznőt a közönség a szívébe és emlékezetébe zárja. Évenkénti szereplései is ennek a bizonyítékai. A kolozsvári közönség szimpátiája, ragaszkodása azonban abból az okból is ered, hogy Prielle ezen a színpadon tette meg első lépéseit, melyet a helyi publikum nem felejtett el, azaz *egyfajta színházi nosztalgia* áll ismétlődő sikere mögött: „*Valahányszor látjuk őt színpadunkon, mindig büszkeséggel gondolunk vissza, hogy a magyar színművészet e ritka gyöngyének színpadunk volt az első lépcső ama fényes pályához, mely adja az ég, sokáig tartson még!*”¹ Ez a kötődés Prielle és a büszke felnevelő színház között különleges helyzetet teremt, mondhatnánk, lépéselőny a kolozsvári múlttal nem rendelkező vendégszínészekkel szemben, akiknek nincsen előzetes helyi ismertségük, nem veszi őket körül a helyi nosztalgia aurája és emiatt meg kell küzdenek a jutalmazónak számító, tetszést kifejező tapsért, ahogy a kolozsvári társulatnak is meg kellett küzdenie a marosvásárhelyi kiszállásuk idején. Az újonnan érkező színészek tudásuk megmutatásával érdemelhetik ki a nagyérdemű pozitív vélemény-nyilvánítását, a tapsot:

„*Sajátságos volt a közönség magatartása. Régi ismerőseit tapsolta meg csak. Az új tagoknak mintha némán azt mondta volna: »Te várj! Előbb mutasd meg mit tudsz, mit érdemelsz, nem előlegezek semmit.«*”²

A továbbiakban Prielle vendégszerepléseit felidézve arra vállalkozom, hogy a vendégszereplés teremtette különleges színházi helyzetben megrajzoljam a vendégszínész általános, tipikus képét, mondhatnám fantomképét. Több vendégszínésről szóló beszámoló és kritika tanulmányozása után általánosan elmondható, hogy a centrumból vagyis Budapestről érkező vendégszínészek esetén úgy a színház, mint a közönség és sajtó is fokozott figyelemmel

¹ *Magyar Polgár*, 1871. április 7., 80. szám

² *Magyar Polgár* 1873. május 8., 105. szám

követi a vendéget az érkezés pillanatától, az előadásokon át. Sőt, neves színészek esetén, akik kiváló érzékel és eszköztárral tartják fenn a figyelmet maguk körül vagy épp lehangoló előadásukkal belevésik magukat a köztudatba, távozásuk után a szóbeszéd, a médiafigyelem középpontjában maradnak. Lévén, hogy nem kezdő a színészi pályán, Prielle szép sikereket tudhat maga mögött, így az 1870-es években már nem feltétlenül cél a közönség bizalmának elnyerése az előbb említett ok miatt. Már eleve erős kulturális tőkével rendelkezik, s ez jól mutathatja, hogy nem feltétlenül azért hívják vagy jön vissza csupán, mert helyi kötődése van, hanem azért, mert *sikeres*.

Ahogy Prielle vendégszínészei is mutatják, a közönség részéről már nem a buzdítás tapsai töltik be a színházi teret, hanem a legzajosabb tetszésnyilvánításukat fejezik ki, mely vendégművészeknek, vagy kitüntetett figyelemben részesített helyi színészeknek, máskor feltörekvő, vagy először színre lépő művészeknek, ritkábban a szerzőnek, vagy művezetőnek szólnak.³ Prielle vendégszínészei szinte felrobban a színház, olyan hatást vált ki jelenléte a kolozsvári közönség körében:

„Mondanunk sem kell, hogy a jutalmazottat a közönség ismét nagy kitüntetéssel fogadta, s eltekintve a versek, a bokoréták özőnétől, olyan tapsvihar kelt megjelenésekor, hogy a jutalmazott alig bírt szóhoz jutni. Öt percig csattogott és ropogott a levegő, minden tenyér vörösre lett elpáholva, s Kornélia legalább hússzor hajtá meg magát, mintegy kérve: engedjék már szóhoz jutni!”⁴

Ahogy az idézetből látszik, a vendégszínészt megilleti a kitüntetett szerep, mely Prielle esetén kiegészül a büszke anyaszínház toposzával. Kitüntetett szerepét jelzi az az általánosnak nevezhető jelenség, amikor a sajtó előzetesen hírül adja a vendégszínész érkezésének szándékát és időpontját, esetenként még a kiválasztott repertoárt is: *„A pesti nemzeti színház tagjai közül többen társulattá alakulnak, s előadásokat rendeznek a vidéken. Arad és Temesvárra mennek: Prielle Kornélia, Felekiné és Kassainé asszonyok [...]”⁵*. Ez a jelenség azonban a fogadó színház számára is jelentőséggel bír, hiszen jó reklám egy erős név megnyerése, és egyben kísérlet arra, hogy minél

³ Jakab Villó Hanga: *A színházi siker kategóriájának szemantikai hálója. A kolozsvári színház repertoárja az 1870-es években*. 2014, 38–39.

⁴ *Magyar Polgár*, 1874. május 6., 102. szám

⁵ *Magyar Polgár*, 1872. június.12., 132. szám

több nézőt bevonzon a színházba, így növelve a presztízst és esetenként a bevételt is. Mindemellett a sikeres vendégszínházokról a pesti sajtó is hírt ad, ezzel növelve Kolozsvár vonzerejét.

A vendégszínészt megilleti az ünnepi fogadtatás és bánásmód. Prielle 1876-os szeptemberi érkezése alkalmával az akkori művezető, E. Kovács Gyula és a színésznő sok más tisztelője várta érkezését a pályaudvaron:

„Prielle Kornélia asszony tegnap délutáni vonattal érkezett meg Szerdahelyi Antónia kisasszonnyal. Az indóháznál a színház részéről a művezető, E. Kovács Gyula fogadta, kedves művésznőnknek egy csomó tisztelője társaságában. Örömmel jegyezzük meg, hogy Prielle Kornélia asszony olyan kitűnő jó egészségnek örvend, olyan jól néz ki, hogy barátainak örömét megkétszerezte. [...]”⁶

A vendégszínész imázsához az az általános jelenség is kapcsolható, hogy képes meglepetést okozni, új dolgokat mutatni, melyet a közönség szinte elvár és alig tud felocsúdni a káprázatból. Erről árulkodik a *Magyar Polgár* 1875 április 27.-i számában a következő cikkrészlet, amikor is Feuillet A *Sphynx* című színművében Prielle megmutatta színészi erejét, mely néhány nap gyöngélgédését nem érezte, így lepve meg a publikumot:

“[...] mert az a felzúgó taps nem engedett senkit szóhoz jutni, s midőn már percekig tartott, s Kornélia letette koszorúit, az még egyezzer megújult, éppen úgy, mint midőn a régen látott nagyon kedves vendégnél megújítjuk a meleg kézszorítást, melyben benne van a »Hozott isten!« »Csakhogy itt vagy!« »Hallottam beteg voltál, hála, hogy jobban nézel ki mint valaha!«”⁷

Az idézetből kitűnik Prielle privilegizált helyzete, hiszen az előadás megkezdése előtt szünni nem akaró taps – mely csak az igazán rátermett és visszajáró színészt illeti meg – nemcsak felépülésének szól, hanem egyben annak is, hogy Prielle ismét a kolozsvári közönséget részesíti abban a kegyben, hogy láthatják és élvezhetik színpadi jelenlétét. A közönség tehát mintegy megelőlegezi a sikert, s már a színházi alkalom indításaként jelzi szimpátiáját, örömét és együttérzését afölött, hogy egy betegség sem képes megghiúsítani ezt a kivételes találkozást, valamint azt sem, hogy Prielle viszonzza a helybéli közönség vendégszeretetét. A cikk további

⁶ *Magyar Polgár*, 1876. szeptember 8., 205. szám

⁷ *Magyar Polgár*, 1875. április 27., 95. szám

részében a vendégszínésznő pozitív értelemben vett kiismerhetetlenségéről olvashatunk, s hogy új oldalát képes mutatni a közönségnek A *Sphinx* színmű kapcsán, mellyel a színésznő sokoldalúságát, színes egyéniségét és tehetségét mutatja meg a kiismerhetetlen, titokzatos női szereptípusban: „Mikor az ember azt hiszi, hogy jól megfigyelt játékát elemezni tudja, kitanulta kedvenc színeit, melyekkel olyan hatalmas alakokat fest; akkor előáll egészen új alakjával, melynek minden vonása meglepő, csodaszép, és nem engedi magát megfejtetni. Megmarad Sphinxnek.”⁸ Ismerve a vendégszereplés azon íratlan szabályát, miszerint a vendégszínész maga választhat darabot, az a lehetőség is felsejlik, hogy a vendégszínész kapva az alkalmon, olyan szereptípusban is kipróbálja magát, melyet anyaszínházánál esetleg nem játszhatna.

A vendégszereplések kapcsán tipikus mozzanatnak számít, hogy a közönség a jelképes ajándékozás, vagyis a taps és éljenzések mellett tárgyi értékekkel is megajándékozta a vendéget. Prielle Kornélia esetén sincs ez másként, 1873 augusztusában tett borszéki előadásának beszámolójából értesülünk arról, hogy nyári pihenése ellenére eleget tett a helyiek felkérésének és játékával megörvendeztette a lakosságot. A *Női harcz* darab előadása után, melyet az árvaház javára ajánlott fel Prielle, a közönség egy tipikusnak számító ajándékot, vagyis karperecet adott. Emellett a színésznőt megajándékozták Borszék szebb tájainak fényképével is. Ez utóbbi gesztus egyszerre példázza a vendégszínész kitüntetett pozícióját, a különleges bánásmódot és a helyi közönség elköteleződését, vendégszeretetét. Az ajándékul kiválasztott fénykép egyben arról is tanúskodik, hogy a borszékiek célja nem más, mint hogy a város természeti szépsége megmaradjon kézzel fogható emlékként Prielle személyes tárgyai között, melyet bármikor elővehet és emlékezhet a csodás este pillanataira, valamint a hálás közönségre.

A hálás közönség példájánál maradva: jellemző a fogadó fél részéről a magasztos hangvételi köszöntés/megköszönés, melyben a megbízott felszólaló, jelen esetben Dr. Cseh Károly kifejezi ragaszkodását, odaadását és azt, hogy az adott településen kívül sehol sem értékelhetnék jobban Prielle művészetét, mint Borszéken: „[...]de a miéinknél őszintébb, inkább a szívből jövő, mélyebb érzelmekkel nem fogják nagysádot üdvözölhetni sehol és soha.”⁹ Tehát a vendégszereplések alkalmával nemcsak a vendégszínész nagyságát emeli ki a fogadó fél, hanem saját különlegességét is előtérbe állítja, melyben kifejezésre jut az, hogy az adott település és annak közönsége mily nagyra értékeli a hasonló történeteket. A magasztos légkör, kölcsönös nagylelkűség és tisztelet

⁸ Uo.

⁹ *Magyar Polgár*, 1873. augusztus 28., 196. szám

pedig automatikusan megszüli a kultikus nyelvezet használatát egy-egy jól sikerült vendégszereplés apropóján. Dr. Cseh Károly borszéki beszéde is ezt tükrözi, amikor is Prielle-t „hazánk legelső leghivatottabb művésznőjének”¹⁰ titulálja. Kolozsvári alkalmat is említve a kultikus nyelvezet megnyilvánulásai kapcsán, megemlíteném a *Georges hercegnő* című drámáról szóló értékelést. A kritikában olyan szófordulatok, megjegyzések születnek Prielle játékával, lényével kapcsolatosan mint például: „Mikor aztán mégis utat tör a taps, az egész ház tombol. Az ilyen hatást nálunk Prielle Kornélia tudja elérni”, „Prielle Kornélia e szerepével bele tud nyúlni hallgatói szívébe, s viszi magával nézőit, vele könnyeznek [...]”¹¹.

Prielle Kornélia vendégszereplései szépen jelezhetik, hogy a vendégszínész fogadtatása túlmutat a színház falain. A vendégszereplés adta alkalom vagy épp a hosszú múltra visszanyúló kapcsolat egy színész és a helybéli közönség között lehetőséget ad a jótékonykodásra. A vendégszínészekre jellemző a gyakori jótékonykodás, főleg a nők esetén látni a legtöbb példát hasonló megmozdulásra, mely alól Prielle sem kivétel. 1872 júniusában tett vendégeskedésének esetét domborítanám ki, amikor is a szociálisan érzékeny, adakozó és női egyleteket támogató színésznő kilép a színház falai közül és a kolozsvári árvaház gyűjtésében válik kulcsszereplővé férjével együtt.

„[...] legelőször is azért jön, hogy egy kisdéd világpolgárt az anyaszentegyház üdvébe segítsen, s másodszor azért jön, hogy segítse építeni az emberszeretetnek szentelt egy házát, melynek alapját Kolozsvár lelkes asszonyai oly buzgósággal gyűjtik és építik.”¹²

Prielle a filantróp színésznő hírnevét használva egy számára fontos kezdeményezés mellett teszi le voksát, így emelve az ügy értékét, figyelemreméltóságát, ezzel együtt pedig kolozsvári bázisát is építi, erősíti. Filantróp tevékenysége tudatosnak mutatkozik. Vendéglőadásain kívül olyan tevékenységekben vállal szerepet, melyért a helyiek hálások lehetnek és a későbbiekben nagy szeretettel eleveníthetik fel nevét, nem utolsósorban pedig a sajtóban is híre megy a nemes tevékenységének. A médiában való szereplés pedig tovább erősítheti a rajongást a helyiekben és egyben sokkal inkább magukénak érezhetik a színésznőt. Tökéletes imázs-építésnek nevezhető az ilyen jellegű, közösségi ügyekben felvállalt tevékenykedés. Tudatos filantróp magatartását a szakirodalom is igazolja. Prielle 1868-tól vidéki szerepléseiről vezetett úti jegyzékeiben húsznál

¹⁰ Uo.

¹¹ *Magyar Polgár*, 1876. szeptember 10., 207. szám

¹² *Magyar Polgár*, 1872. június 13., 133. szám

is több alkalommal jegyezte fel az előadások címe mellé, hogy jótékony célból játszott, illetve milyen alap, egylet vagy színész felsegítésére ajánlotta bevételeit.¹³

3. Atipikus vendégszínésznői mintázatok

3.1. Jókainé mint atipikus vendégszínész

Az alfejezetben Jókainé Laborfalvi Róza 1871-es kolozsvári vendégszerepléseivel kívánok foglalkozni, kiknél több jelenség is hasonló mintázat alapján épül ki, mint Prielle Kornéliánál, de ennek ellenére életpályájuknál fogva mégis atipikus vendégszereplőknek lehet őket nevezni.

A méltán nagyra tartott Jókainé többek között az idő előtti nyugdíjaztatása által válik atipikus vendégszínésszé. A Nemzeti Színház ünnepelt, oszlopos tagja 1869 márciusában az *Ellenőr* című napilap írásából értesült arról, miszerint művészi pályáját befejezni szándékozott, visszavonult. Az idegenül ható hír azonban nem volt holmi pletyka, a Nemzeti Színház valóban megválni készült színésznőjétől és az erről szóló sajtós hírek a nyomásgyakorlás részeként is voltak értelmezhetők. Jókainé mint a félreértés központi szereplője, valamint a sajtóban előkelő helyet elfoglaló színésznő úgy döntött, hogy visszavonul és búcsúelőadás nélkül távozott a Nemzeti Színház társulatából.

A sajtó hónapokon keresztül cikkezett az esetről, a színésznőről. Általánosságban elmondható, hogy sajnálatukat fejezik ki a történetek kapcsán: rendszeresen sajnálkozva emlegetik fel, hogy roppant tehetséges erőt veszítene el személyében a magyar színjátszás. A sajtó számára jó alkalom ez a helyzet, hogy felidézze Jókainé nagy alakításait, párhuzamba vonva más színésznőkkel. A visszavonulás körüli vita és feszültség, a sajtóbeli marasztaló hangok, a visszavonulás kierőszakoltsága új elemeket adott hozzá a színésznő körüli kultuszképzéshez, s emellett pedig tovább növelte a tekintélyét is. A cikkek úgy jelenítették meg őt, mint múzsat, istennőt, pótolhatatlan egyént, elfelejtve hiányosságait, ezzel is túlhangsúlyozva jelentőségét a közönség és olvasók körében.

¹³ Bartha Katalin Ágnes: Hírnév, patriotizmus és színésznőség Magyarországon a tömegkultúra századában (Prielle Kornélia esete). *Irodalomismeret*, 2016/2, 65.

Épp ennek köszönhetően is visszavonulása közel sem a színpadtól való végleges visszalépést jelentette, hanem új privilegizált helyzetet és sajátos színházi szerepet, mozgásteret. Azaz nem vonult vissza teljesen a világot jelentő deszkáktól, sőt a kedvezőtlennek látszó helyzetből előnyt kovácsolt. Kivételes helyzete azt mutatja, hogy jó stratégiai érzékkel és nyilvánossággal olyan méretű médiazajt volt képes maga körül teremteni, amely újszerű keretet biztosított a vendégjátékai számára. Jókainé vendégszereplése a vendégszereplések többes céljai közül egyszerre példázza az anyagi vonzerőt és a szimbolikus tétet (ebben az esetben azt, hogy nagy vidéki színházak szinte demonstratíven hívják meg vendégszereplésre, bemutatandó, hogy a Nemzeti Színházhoz képest mennyire megbecsülik, nem feledik).

Ebben az összefüggésben is beszédes, hogy a kolozsvári Nemzeti Színház 1871-ben Szerdahelyi Kálmánnal és más neves színészekkel együtt kiemelten Jókainét hívta meg, hogy a kolozsvári magyar színjátszás 50. évét az intézményhez méltó módon ünnepeljék meg. Úgy érveltek, hogy *„Egy félig sikerült ünnepély nagy csorbát ejtene nemzeti színházunk jóhírnevén; míg ha impozánsá bírják emelni azt, jövőre is jóhatással lesz.”*¹⁴ A kolozsvári lapok az említett év februárjában a centenáriumi ünnepséggel kapcsolatban cikkeket jelentettek meg és szorgalmazták a jobbnál jobb nevek meghívását az ünnepségre. Például K. Papp Miklós színházkritikus és befolyásos újságíró, a Jókai-család jó barátja, Jókai több szövegének exkluzív kolozsvári közlője, azt indítványozta, hogy *„Jókai Mórné asszonyt nyerjék meg ez ünnepélyre, kérjék fel, hogy válasszon darabot, sőt a rendezés körül is kérjék ki nézeteit.”*¹⁵ A felkérést elfogadó Jókainé olyan privilegizált helyzetbe kerül ezáltal vendégszínészként – akár még inkább, mint más, Kolozsvárra érkező vendégszínész társai –, amely megengedi, hogy legjobb alakítását, valamint színészi kvalitásait leginkább kidomborító darabot választhasson, s ez eleve garantálja számára a kiemelkedő sikert a kolozsvári színházban. Ebben a helyzetben nemcsak Jókainé, hanem a Pestről érkező többi színész sikere is várható, de elgondolkodtató, hogy a többi vendégszínészhez képest is neki kiemelt szerep jutott. Ez annak a helyzetnek a diszkrét hierarchiáit mutathatja árnyaltan, amikor egyszerre több vendégszínész lép fel egyetlen meghívás keretei között. Jókainé nemcsak a darabválasztásban kapott szabad kezdet, a centenáriumi ünnepség szervezési kérdéseiben is kikérték a véleményét, ami bizonyította, hogy az ünnepély szerves részét az általa javasolt koncepcióhoz igazították. Privilegizált helyzetét szemben pesti társaival az is tovább bizonyítja, hogy az ünnepély

¹⁴ *Magyar Polgár*, 1871. február 22., 43. szám

¹⁵ Uo.

megrendezésének dátumát egyenesen a Jókai-házaspár miatt halasztották a helyiek, hogy tiszteletüket tehessék Kolozsváron és emeljék a centenárium színvonalát. A kolozsvári magyar színjátszás 50. évfordulóját az eredeti március 12.-i dátum mellett részben ezért rendezik meg új változatban is épp április 1–2. között.

Jókainé atipikus vendégszínész abból az okból is, hogy férje, Jókai Mór elkíséri a kolozsvári szereplésére és minden mozzanatnál jelen van. Együtt játszanak rá helyzetükre, egymás ismertségét, tehetségét és kapcsolatát összeadva egy egységes erőt képeznek meg, mely által egymást erősítik a vendégstátusában, olyan sajátos kultuszt és köztiszteletet építve ki, mely megalapozza és egyben garantálja a kolozsvári kiszállás sikerét. Érdemesnek tartom ezen a ponton a névhasználatát megemlíteni. A sajtóanyagok többségében úgy az újságírók, mint a fogadásakor felszólaló személy férje családnevén emlegeti. Az amúgy is presztizzsel rendelkező Laborfalvi név kiegészül a kor egyik legbefolyásosabbnak számító családnevével, amely tovább erősíti a hírnevet. Láthatjuk, hogy nem csak a saját neve márka, hanem a közös név is megerősíti a speciális vendégszereplő helyzetét, kiemeli a többi vendégszínész köréből még jobban.

Jókai és Jókainé közös (ön)márkázása és ezzel kiemelt vendégszereplői státusa visszaköszön darabválasztásában is. A centenáriumi ünnepély második napján Jókainé Jókai Mór *Szigetvári vértanúk* szomorújátékában lépett fel. Már eleve a tény, hogy férje színdarabjában mutatkozik meg, a közönség számára vonzó lehetett, ám a darab tematikája ennél is beszédesebb és sokat elárul arról, hogy a házaspár mit kommunikál a közönség felé. A sajtóanyagokból kiderül, hogy az 1821-es színháznyitó ünnepély tematikáját követik, amikor is a német író, Theodor Körner *Zrinyijét* vitték színre. A hagyomány tisztelete mellett így játszanak rá a kolozsvári közönség érzelmeire, kivíva az általános tiszteletet a kiválasztott darabbal: „*Ötven évvel ezelőtt egy német író Zrínyi-jével nyitották meg színházunkat, most ötven év után ismét e magasztos hős, Zrínyi története képezi az előadandó darab szövegét, még pedig a legkitűnőbb magyar íróink egyikétől, Jókaitól.*”¹⁶ Az 50 évvel azelőtti Körner darabhoz képest lényeges változás történik a *Szigetvári vértanúk* esetén, ugyanis utóbbiban főszereplőnek már nem Zrínyi karaktere számít, hanem sokkal inkább a Jókainé által megformált Anna karakterére éleződik ki a darab. A Jókai-házaspár jó stratégiának minősül ebben az esetben, hiszen egy sokat játszott, sikeres, aktualizálható darabot választottak, melyben Jókainé tündökölhethet.

¹⁶ *Magyar Polgár*, 1871. március 14., 60. szám

A sajtóban felmagasztalt tehetsége, egyedi színészi kvalitásai, a körülötte kialakult méltatlan „nyugdíjaztatása”, férjének jelentős szerepe mind-mind centralizált helyzetbe, a figyelem középpontjába emelte őt. Az előbbieken felsorolt tényezőknek köszönhetően atipikus vendégszínésznek minősül, aki körül valóságos médiaesemény bontakozik ki és aki mellett pesti kollégái kevésbé kerülnek rivaldafénybe. És bár látogatása és vendégszereplése a vendégszínészek esetében tipikusnak mondható, bevett kulturális mintázatot követ – gondolok itt a folyamatos cikkezésre, fogadtatásra, megajándékozással¹⁷, a darabválasztás jogára, a helyi színházi rend felbolygatására, a saját és a közönség viselkedésének a kölcsönös előzékenységére –, de a körülötte korábban kialakult helyzet a Nemzeti Színházban, a helyi közönség tüntető viselkedése és a Jókai-val való közös önmárkázó látogatása miatt mégis atipikusnak mondható a vendégszereplése.

A kultikus nyelvezet nem meglepő módon Jókainé látogatása esetében is megnyilvánul. Kolozsvári tartózkodása alatt a sajtó lépten-nyomon dokumentálja a köszöntő- és köszönőbeszédeket, melyeknek visszatérő eljárása, hogy őket emelik ki a vendégek sűrűjéből, azt hangsúlyozzák, hogy a város életében mekkora esemény is érkezésük. Megérkezésük pillanatában isteni magasságokba emelő köszöntés kerekedik ki: *„És mit mondjak Önnek asszonyom, ki annyira kiegészítő része tisztelt férjének. Paradox, de Önök egyenként is egészek. Ki legszebben beszéli zengzetes nyelvünket, csak azt boldogíthatta s egészíthette ki, aki legszebben ír azon.”*¹⁸ – hangzik el a kalotaszegi Gyarmathy Zoltán részéről Csucsán. Az április másodikán játszott *Szigetvári vértanúk*-előadást pedig olyan hosszú ideig tartó tapsvihar, virágözön és éljenzés előzte meg, melyhez hasonló nagyon régen történt a színház életében. A sajtós utóhang a színésznő nagyszerűségét emelte ki, csodás játékát, ezzel is reflektorfénybe helyezve őt a többi vendégszínészhez képest is: *„Melyik az a toll, mely e szem varázsát visszaadja? Akkor éreztük leginkább azt a pótolhatlan űrt, amely Jókainé visszavonulásával a magyar Thália templomában támadt. (...) Jött, fellépett és győzött. Mit mondjunk még?”*¹⁹

Jókai és Jókainé esete abból a szempontból is érdekessé válik, hogy a kultikus nyelvezet nemcsak a közönség és fogadóbizottság részéről nyilvánul meg, hanem erőteljes a házaspár kommunikációja is. A házaspár kultikusan megnyilvánuló kommunikációjában Erdély és a

¹⁷ „ezüst kargyertyatartót nyújtja át neki egy küldöttség” – *Fővárosi Lapok*, 1871. április 1., 75. szám

¹⁸ *Fővárosi Lapok*, 1871. április 4., 77. szám

¹⁹ *Magyar Polgár*, 1871. április 4., 77. szám

kolozsváriság kiemelt szerepét hangsúlyozzák, ezzel mintegy állást foglalnak a Kolozsvár és Pest közt régóta tartó színházi és kulturális-adminisztratív rivalizálásban az ún. unificáltatási folyamat egy fontos, markáns időszakában. Érkezésüket követően a köszöntőbeszéd után Erdély mint kiemelt pozíciójú és számukra nagy jelentőséggel bíró hely jelenik meg válaszaikban: „[...] *Jókai e szavakra, neje részéről, mint kinek kísérője, köszöné meg e fogadtatást, elmondva, hogy neje gyógyulni jött Erdélybe, melynek ő maga is annyit köszön, Erdélyből kapván azt is, ki szívének legkedvesebb: nejét.*”²⁰ Személyes hangvételű megnyilatkozásaikkal a kolozsvári közönséget sokkal inkább közelebb engedik magukhoz, legalábbis a közönség számára ez így érzékelhető. Méltatják a hely kitüntetett szerepét életükben, rájátszanak az amúgy is felfokozott érzelmekre, mely már azáltal kialakult, hogy elfogadták a színházi választmány felkérését. A Jókai-házaspár tovább tornázza a körülöttük kialakult rajongást, melyre a sajtó és a fogadó bizottság mellett ők is kiválóan rájátszanak. Ezáltal a helyzet azt a kardinális kérdést is felveti, hogy a vendégszínészek kommunikációja, sajátos igazodása, rájátszása a helyi körülményekhez milyen kommunikációs helyzetet, stratégiákat és identitás-játszmákat eredményezhet.

A kolozsvári vendégszínészet abból a szempontból válik igazán jelentőssé és lesz médiaesemény a jubileumi médiaeseményben, hogy Jókainé vendégszereplését a lapok mint utolsó színpadra állását kommunikálják: „[...] *mily vonzalom jelét tanúsítja az által, hogy Erdélyben fejezi be azt a pályát, melyen annyi babért aratott s arathatna még mindig.*”²¹ Nem csoda, hogy ez a bejelentés még jobban vonzotta az érdeklődőket és „*Harmadrendű zárt székért adtak, s kínáltak 15 frtot, s a végén úgysem volt kapható. Száznál több azoknak a száma, akik, bé nem juthatván a színházba, legalább az épület közelében maradtak.*”²² Megkonstruált, felnagyított színjátéknak minősül Jókainé utolsó fellépéseként lebegtetett vendégszereplés. Ez a tömegeket vonzó, közbeszédben forgó kijelentés a sajtóból úgy látszik, mintha a kolozsvári közönségre lett volna szüksége Jókainének a végleges visszavonulásához. Viszont az ünnepély végével fény derült arra, hogy korántsem teljes visszavonulásról van szó. Az utolsó vendégszínészet így válik újabb vendégszínészet ígéretének a forrásává: „*Jókainé asszony ígéretét bírjuk, hogy nem ezúttal vett végbúcsút a kolozsvári nemzeti színháztól, mert az ősszel ismét lejön, s néhány előadásban részt fog venni.*”²³ A közönségnek tett ígéret azonban 1871 őszén nem teljesült be, ugyanis 1871.

²⁰ *Fővárosi Lapok*, 1871. április 4., 77. szám

²¹ Uo.

²² *Magyar Polgár*, 1871. április 4., 77. szám

²³ *Fővárosi Lapok*, 1871, április 6., 79. szám

november 3.-án megjelent *Magyar Polgár* lapszámban arról értesülhettek az olvasók, hogy a pesti Nemzeti Színház több nagyobb szerepre kéri fel a színésznőt, melyet aztán el is fogad Jókainé. A vendégszereplésre hívás konfliktust szül Pest és Kolozsvár között, valóságos verseny alakul ki, hogy hol is lenne jobb fogadtatása a színésznőnek. A *Magyar Polgár* napilapban megjelent cikk a feszültséget jól példázza, melyben fontos, hogy ki kerül ki győztesen: „*Jókai Mórné asszony hatszor fog fellépni Pesten [...] szeretnénk már azt is tudni, hogy mikor jön le hozzánk ígérete szerint. A sor előbb a kolozsvári színházat illetné. [...] Jókainénak sehol sincsen annyi tisztelője mint Kolozsvárt.*”²⁴ Ez a jelenség nem olyan meglepő a történelmi keret tekintve, amikor is Kolozsvár mint centrum megszűnt létezni. Jókainé személye csupán csak egy mellékes szála a két város rivalizálásának.

3.2. Bulyovszkyné mint atipikus vendégszínész

Jókainé után Bulyovszkyné kolozsvári vendégszereplésének tárgyalására vállalkozom. Amint azt már említettem, Jókainéhoz hasonlóan, Bulyovszkyné pályája is mutat atipikus jegyeket, melyeket három szempont szerint fogok górcső alá venni. Arra vagyok kíváncsi, hogy Bulyovszkyné kolozsvári vendégjátékát miként használja fel újrabeilleszkedésére a magyar színművészetbe, milyen stratégiákra játszik rá, melyek által sikerrel jár a beilleszkedést illetően. Utolsó részszerzőpontomban pedig azt vizsgálom, hogy miként használta ki vendégjátékával Pest és Kolozsvár között meghúzódnak konfliktust.

A fejezet célja, hogy a vendégjátékok alkalmával szinte minden esetben megjelenő szokásokat és rituálékat konkrét stratégiákként mutassam meg, melyek újabb és újabb helyzetekben más és más forgatókönyvet, értelmezést és eredményt rajzolnak ki egy adott vendégszínész szereplése esetén. Arra vállalkozom a fejezetben, hogy rávilágítsak arra, hogy vendégstátusban hogyan viselkedik Bulyovszkyné, mik azok a stratégiák melyek mentén próbálja legitimizálni magát egy olyan közegben, amelyből több évre kiszakadt. Érdekel az is, hogy hazaérkezése Németországból hogyan értelmeződik a közönség és sajtó körében, milyen megnyilvánulásokat eredményez, valamint kolozsvári vendégjátéka által mit üzen, mik azok az eszközök, melyeket az emigrációja előtti időszakból felhasznál 1875 novemberében Kolozsváron.

²⁴ *Magyar Polgár*, 1871. november 5., 252. szám

Bulyovszkyné kolozsvári vendégszereplését hosszas külföldi tartózkodás előzte meg, ugyanis 16 év után tért vissza Németországból 1875 tavaszán²⁵. Az ott kiteljesedő, babérokat hozó és méltányolt színészi pályaszakasz kiemelkedő és szinte egyedi eset a magyar színjátszást tekintve. A magyar színpadokról való hiányzásnak köszönhetően Bulyovszkynéről mint kivételesnek, atipikusnak számító színésznőről/vendégszínésznőről beszélhetünk ebből a szempontból, aki külföldi sikerei ellenére mégis hazatér. Merész vállalkozás a részéről, hogy visszatér oda, ahonnan indult és újra próbál bekerülni a magyar színjátszás keringésébe, mindezt úgy, hogy ne megvetés, elutasítás tárgya legyen. Kérdés, hogy milyen stratégiák mentén válik megvalósíthatóvá a célkitűzés? Hogyan viselkedik, mit tesz Bulyovszkyné és mindezeket hogyan értelmezi a közönség, mi következik mindezekből? Mint ismeretes, Bulyovszkyné nem csupán színésznői kvalitásait kommunikálta nézői felé, hanem színésznői mivoltát kiegészítve írói ambíciói is ismertek voltak a közönség számára, akárcsak az a tény, hogy darabok fordításával is foglalkozik:

„[...] a külföldi nyelvek s irodalmak tanulmányozásával folyton foglalkozó ifjú nő, 20-nál több idegen darabot fordított le, s ajándékozta meg azokkal a nemzeti színházat s irodalmat, nem lankasztva ügybuzgalmát még az sem, hogy nem egyszer az ön fordított darabok legjobb szerepeit is nem neki, de másoknak osztogatták ki.”²⁶

Bulyovszkyné előző évtizedekre visszanyúló, múlttal rendelkező fordítói munkásságát használja fel az 1875-ös kolozsvári vendégszereplése során, amikor is az öt darabból álló repertoárjába olyan előadás tervét is beillesztette, melyet saját maga fordított le, *A kaméliás hölgyet*. A fordítás szerzőjeként és a darabban játszó vendégszínésznőként kiemelet pozícióba helyezi magát, mintegy legitimálni próbálja magát és megteremti azt a lehetőséget, mely egyébként jellemző a vendégszínészekre, még pedig darabot és szerepet is választhatott, valamint a darab középpontjában tündökölt. Bár sokszor megjelenő tulajdonságai ezek a vendégjátékoknak, mondhatni minden vendégjáték alkalmával kiemelhetjük őket, azonban minden eset kapcsán más és más felhasználását azonosíthatjuk. Bulyovszkyné esetében mindezek az önmárkázás lehetőségei, melyekkel él. Kihasználja egy már meglévő fordított munkáját, szimbolikusan erre támaszkodva pedig felhasználja önmárkázás céljából. Fordítói megjelenését arra is használja, hogy

²⁵ Schöpflin Aladár: *Magyar Színművészeti Lexikon*.
https://mek.oszk.hu/08700/08756/html/I/szin_I.0292.pdf

²⁶ *Magyar Polgár*, 1875. november 3., 251. szám

egy intellektuális színésznői imázst építsen ki, amely ellensúlyozná az emigrációja előtti szerepeit, melyeket a pesti Nemzeti Színházban játszott, még pedig a pikáns és kacér szereptípusokat. Intellektuális színésznői imázsának terjesztésére szintén felhasználja a jótékonykodást, ahogy azt már tette 1855-ben, amikor is egy novelláját egy tűz által károsult város megsegítésére ajánlotta fel.²⁷ Így egy más oldalát próbálva promoválni, magát más fényben is feltüntetni, nemcsak a kacér és pikáns szerepeket eljátszóban. Kolozsvári vendégszereplése kapcsán is olvashatunk arról, hogy szem előtt tartotta az adakozást a helyiek ügyeiben. Bulyovszkyné így filantróp személyiségként jelenik meg a közönség előtt, melyet a sajtó is előszeretettel hangoztat, akárcsak nőíró-színésznő oldalát. Többek között november 18.-ai *Arria és Messalina* emelt jegyárral játszott darabja bevételét felajánlotta jótékony célra²⁸, de arról is értesít a *Magyar Polgár*, hogy felajánlást tett a leányárvaház, a gyermekkert javára, valamint Gyulai Ferencz emlékkövére.²⁹ Bulyovszkyné ebben az esetben jótékonykodó magatartásával önmárkázását és legitimációját próbálja elérni konkrét cselekedeteivel, gesztusaival, melyekkel egyben rájátszik a kor azon vélekedésére, miszerint a társadalmi szerepvállalásból a korabeli színművészek kivették részüket, különösképp a nők körében számított elterjedtnek – olvashatjuk Tóth Árpád tanulmányában.³⁰ Bulyovszkyné kolozsvári vendéjátéka során használja azt a sztereotíp vélekedést, tendenciát, miszerint a nők fogékonyabbak és érzékenyebbek a szegények és a szenvedők felsegítésére. A vendégszínész nő rájátszik a kor azon vélekedésére, miszerint a jótékonykodás inkább a nők elfoglaltsága.³¹ A már említett tüzeset kapcsán szellemi adománya és a kolozsvári vendégszereplése apropóján tett pénzbeli juttatások egy sajátos stratégiaként is értelmezhető és úgynevezett intellektuális színésznői imázs kialakításaként jelenik meg, melyet Bulyovszkyné összekapcsolt a jótékonykodással.³² Kolozsvári vendégszereplése kapcsán ezzel a gesztussal a színház falain

²⁷ [sz. n.], *Szépirodalom*, Budapesti Viszhang, 1853. február 17., 14. szám, 2. évf.

²⁸ *Magyar Polgár*, 1875. november 17., 263. szám

²⁹ *Magyar Polgár*, 1875. november 18., 264. szám

³⁰ Tóth Árpád: A társadalmi szerveződés rendi és polgári normái. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 5. évfolyam 4. szám, 1998.

³¹ „Egy 1843. évi, a pesti nőegyletről szóló divatlapbeli cikk az erős férfi és a gyöngé nő sztereotípiáját bontja ki. A szerző szerint a férfi »hideg«, amennyiben célracionális gondolkodást követ (»országutáni elvek«) alapján »rostálja meg nemesb ösztöne eredményeit«, érzéketlenebb, vagy legfeljebb »a perc ihletése lelkesíti«. Ezzel szemben a nő ösztönösen együttérző, empátikus, önfeláldozó és mérlegelés nélkül segítőkész: »hő részvétellel nyújtja kezét a szenvedőnek -nem kérdezve, nem tétovázva«. Ezért a női természet éppen megfelel a jótékonykodásnak: »mint férfinak erő, úgy illik nőhöz a jótett« (Uo., 450.)

³² Kincses Krisztina: *Bulyovszkyné Szilágyi Lilla és az intellektuális színésznői karrier*. (szakdolgozat) 2021, 13–14.

kilépve nyilvánul meg és adja nevét egy-egy ügghöz, mellyel elérheti azt a célt, hogy a helybeliek szívéhez közelebb kerüljön és közben azt kommunikálja ebben a kivételesnek számító látogatásban, hogy közösséget vállal a kolozsváriakkal. Az intellektuális színésznői imázs felépítése tehát abból az okból is teremthető a rebellis Bulyovszkyné esetén, hogy ezzel ellensúlyozza színházi szerepkörét mint kacér és pikáns alakokat megjelenítő színésznő. A magamutogatással és prostitúcióval egybefonódó szerepkör képze a hasonló szerepeket játszó színésznők pályáján meglehetősen gyakori példa. Nem meglepő, hogy Bulyovszkyné kilépne ebből a beskatulyázásból. Másrészt az intellektuális színésznői imázst azért is kívánhatja elérni, hogy ismét beilleszkedjen a magyar társadalomba, a magyar színművészetbe, melynek egyik legjobb útja a vendégszereplés és a vendégszereplés adta lehetőségek kihasználása önmárkázás céljából.

Külföldi sikereinek, fordítói tehetségének Kolozsváron való bemutatása hazaérkezése után mind-mind üzenettel bír a kolozsvári közönség számára. A vendégszereplés és azt kiegészítő tevékenysége hozzájárul ahhoz, hogy a kolozsvári közönség, sőt, a magyar közönség elfeledje azt aényt, hogy ő egykor elhagyta hazáját és annak színpadát. A lehetőséget megragadva célja lehetett hazatéréseivel és kolozsvári vendégjátékával, hogy a megszűntnek nevezhető honleányi mivoltát, honleányi szerepmintázatát újraélessze, melytől szimbolikusan megfosztották távozásakor. Így vendégstátusát az újrabeilleszkedés kísérletére használja, hiszen anélkül aligha lehet a közönség kegyeltje. Ahhoz, hogy megértsük a honleányi szerepmintázat visszanyerésének szükségét, ismernünk kell a korszak szemléletét a honleányi szerepmintázattal kapcsolatban és azt is, hogyan jutott odáig Bulyovszkyné, hogy honleányi mivolta megszűnni látszott és a külföldöt választotta. A történet vázolója a későbbiekben magyarázata lesz annak, hogy 1875-ös kolozsvári vendégjátéka során hogyan viselkedik, milyen stratégiákat használ és mit kommunikál a külvilág felé.

Bulyovszkyné Magyarországról való távozása viharosnak mondható eset. A lázadó, öntörvényű személyiséggel rendelkező Bulyovszkyné többször is konfliktusba került színházi vezetőivel, az intendatúrával. A feszültséget a felek között legtöbbször a szereposztásról alkotott eltérő nézetek képezték. Amint azt már említettem, Bulyovszkynét a kacér és pikáns női alakok szerepköre talált meg, melyet a vezetőség osztott rá és kizárólag a vezetés határozhatta meg, hogy ki milyen szerepkörben mutathatja meg magát a színpadon. Ez a kötöttség azonban Bulyovszkyné számára

elfogadhatatlan volt. Olyan szerepkörben fellépni, mely nem egyezik meg felfogásával és mely által nem képes megmutatni magát más szerepkörökben, melyek esetlegesen jobb megítélésnek örvendenének, megakadályozza azt, hogy saját maga menedzselje színésznői képét és egyben intellektuális színésznői imázsát kialakítsa. A *Márványhölgyek* című darab kapcsán perbe is kerül Bulyovszkyné, mert szerepét nem tudta és szándékosan elhanyagolta annak betanulását³³:

„2190. Bulyovszkyné júl. 20.-án »Márványhölgyek« előadásán szerepét részint nem tudta, részint szándékosan elhanyagolta. Tanuk: Szerdahelyi, Feleki, Telepi, Eötvös Borcsa, Benke Josepha, Kovacsics Zsuzsi, Gönczy. A 113-dik törvénycikk szerint 12 krajcáros büntetésben marasztaltatik. Vangel. Tóth. Szigeti.»³⁴

Részben a folyamatos feszültség közte és a vezetőség között, valamint más színésznők előtérbe helyezése (Komlóssy Ida), akik inkább megfeleltek a színházi rendszer szabályainak, idézték elő Bulyovszkyné külföldi színpadra való távozását. A *Magyar Polgár* egyik cikkében olvashatunk erről:

„[...] az aucienitás s egyesek kabalái miatt, a főbb drámai szerepekhez nem juthat s hozzá jövőn még az igazgatósággal a gage feletti némi egyenetlenség, s az is hogy a kritika, egyik vetélytársa K. J. érdekében, méltatlanul bánt vele, sőt Gy. P. megróva a művészet körüli tárcacikkeit, egyenesen hallgatásra kívánta kényszeríteni, állítva, hogy nemcsak hogy nem illetékes a külföldi színészet megítélésére, de külföldi színpadon megállni sem bírna; az így nemes önérzetében sértett ifjú nő, elhatározta megszégyeníteni elleneit, meggyőzni az igazgatóságot, hogy amely honoráriumot kért, azt művészetével mégis bírja szerezni, elhatározta külföldre távozni.»³⁵

Olyan korban, melyben a haza az első és olyan szemlélet uralkodik, mint hogy minden nők vagy férfiak általi tevékenység a hazát kell szolgálja,³⁶ megmagyarázza a közfelháborodást. Bulyovszkyné színésznői professziója ezek alapján a hazáért való szolgálatnak minősülhet a magyar nyelv művelése által. Távozása úgy élhetett a közönség és sajtó körében mintha

³³Uo., 23.

³⁴ [sz. n.], *Nyilatkozat*, Pesti Napló, 1855. szeptember 10., 1649. szám, 6. évf.

³⁵ *Magyar Polgár*, 1875. november 3., 251. szám

³⁶ Bozsoki Petra: Bővülő értelmiségi női szereprepertoár a 19. Századi Magyarországon. *Irodalomismeret*, 2019/3, 23.

megtagadta volna a kor ezen elvárását, a népnek tett szolgálatot. Bulyovszkyné ezáltal megszűnt nemzeti színésznőnek lenni és a külföld érzékenynek számító témájával, felfogásával egyértelműen atipikus színésznői szemléletet mutat. A hivatásosodás folyamatában egészen más elképzeléseket képviselő korabeli színházi rendszer, valamint a közvélemény még nem volt felkészülve hasonló távozásra, történésre. Feltételezhetjük tehát, hogy valószínűleg épp a művelt nő szerepmintázata és a színésznői szakmai identitása sajátos tartalmú összekapcsolásával távolodott el az úgynevezett honleányi imázstól.³⁷

Bulyovszkyné kísérlete az újrabeilleszkedésre sikeresnek nevezhető, ugyanis német földről hazatérését meglepő módon ünnepli a közönség, tehát hazatérése nem jelent megtorlást a közönség részéről. Sőt, üdvözik, hogy ismét a magyarokat kápráztatja el játékával, melyet Németországban fejlesztett ki. Bár némi morgolódó hang kitűnik elvéve pár cikkből, de támadás vagy szemrehányás áldozata nem lesz Bulyovszkyné. Kolozsvári vendégszereplése alkalmával a *Veszedelmes nagynéne* előadás után ahogy az már szokássá vált a közönség részéről nagy színésznő játéka után, fáklyás-zenés menetet rendezett az egyetemi ifjúsági kör. E példa segítségével szeretném ábrázolni, hogy Bulyovszkyné megítélése, fogadtatása pozitív a közönség körében, és hogy nagy örömet jelent ittléte a helyiek számára, mely általános fogadtatás vendégszereplései során:

„Mélyen tisztelt művésznő! A m. kir. tudomány egyetemi kör ifjúsága üdvözölni jött téged! Üdvözölni a vendéget, üdvözölni a honleányt, üdvözölni a magyar színművészet legelső papnőinek egyikét! [...] Mi nem arany vagy ezüsttel jutalmazzuk művészetedet, híred s dicsősséged sem jöttünk magasztalni, — hisz a nagyságok e kápráztató fénysugarából világhírű művészetednek teljes osztályrész jutott; hanem hozzuk neked a magyar egyetemi ifjúság tisztelő szózatát, mit a honleánynak, a magyar művésznőnek nyújt elismerésül. Honleány, magyar művésznő! Kolozsvár szülötte, magyar hazánk nagy leánya vagy! A magyar múzsa szent hangján zengett először ajkaidon a szó, a magyar színészet szent mennyezete alatt avattak fel Thalia papnőjévé. A tizennégy évi távollét édes hazádtól, a külföld dicsőítése, — mellyel művészi nagyságodnak hódolt, — nem szakítottak el tőlünk;

³⁷ Kincses Krisztina: *Bulyovszkyné Szilágyi Lilla és az intellektuális színésznői karrier.* (szakdolgozat) 2021, 36–40.

te a mienk vagy! [...] távolléted a külföldön tett első hódítása volt a magyar színművészetnek.”³⁸

Az egyetemi ifjúság érzelmeit tolmácsoló Szvacsina Géza szavaiból az öröm általános közhangulata érződik ki, melyben felmagasztosul Bulyovszkyné személye. Tehetsége, külföldi sikere és a hazatérés mellett való döntés újból beemeli a honleányi szerepmintázatba, mely emigrációja előtt elhalványulni látszott. Újraértékelődik a tény, miszerint Bulyovszkyné magyar nyelven szólalt meg először színpadon, mely erős márkázó tényezője egy nemzetnek, pláne, ha jó hírét viszik a világba. Azáltal, hogy Bulyovszkyné nem volt szégyenére a magyar nemzetnek, külföldi szereplése átértékelődik. Mintha apró kitérő lett volna Németország, amely arra volt jó, hogy Bulyovszkyné személye és munkássága által a magyar nemzet reprezentálja magát nemzetközi palettán, majd ezt teljesítve újból a magyar közönséget tüntesse ki szerepléseivel. A magyar nemzet úgy tűnik, megbocsájtotta külföldi kitérőjét, sőt mi több, a cikk alapján felértékelődik több év távolléte, melyet úgy értékel az egyetemi ifjúsági kör, mint a magyarság jóhírének továbbvitelét a világban. Ellenséges viszonyulásról szó sincs. Azonban úgy tűnik, szükséges volt a külföldi kitérő a vendégszínésznő legitimációjához annak érdekében, hogy munkássága minőségivé, színvonalassá és már kevésbé problematikusá váljon.

Bulyovszkyné kolozsvári vendégjátéka alkalmával ahogy azt már említettem, élhetett a darabválasztás és szerepválasztás jogával. Mint ismeretes, külföldre való távozása előtt a pesti Nemzeti Színház és közte a nézeteltérések gyakoriak voltak a szereposztást illetően. Bulyovszkyné mint szerződéssel rendelkező társulati tag eleget kellett tennie az intendatúra döntéseinek és felfogásával ellentétes szerepeket volt kénytelen játszani. Bulyovszkyné kihasználva a Kolozsváron adódó lehetőséget maga választhatta ki, milyen darabban és szerepkörben szeretné megmutatni magát, melyet a pesti színházban nem tehetett meg. Így emigrációjának egyik okát a maga malmára hajthatta a kolozsvári engedménynek köszönhetően, borsot törve a pesti színház orra alá. Ahhoz, hogy a fricskát jelentő kolozsvári vendégszereplés Pest ellenében érthető legyen érdemesnek tartom vázolni Kolozsvár és Pest kapcsolatának helyzetét. A két város közti feszültség politikai és közigazgatási szinten bontakozik ki, ugyanis az 1870-es években Kolozsvár mint centrumi pozícióját veszített város létezik. Pest az egyedüli centrum, amely azt jelenti Kolozsvár számára, hogy kiváltságaiból, döntéshozói képességeiből veszített. Az amúgy is deficittel küzdő

³⁸ *Magyar Polgár*, 1875. november 23., 268. szám

kolozsvári színház még hátrányosabb helyzettel kellett szembenézzen bizonyos jogait elveszítve. A színház belső vezetésének bármilyen új döntése esetén immár szükség volt a belügyminiszter beleegyezésére. Szabó-Reznek Eszter tanulmánya a két város egyik legkicsúcsosodóbb problémáját tárja elénk.³⁹ A kolozsvári színházi választmány vállalkozó igazgatói pályázatot hirdetett ki, melyre Temesváry Lajost terjesztette fel. Azonban Tisza Kálmán, belügyminiszter visszautasította a kinevezést és kész volt megvonni a színház uralkodói segélyét: „*ily szerződés mellett nem eszközölhetném ki ő Felségénél az eddigi legkegyelmesebben engedélyezett évi 15000 ftnyi segélyt sem.*” Bulyovszkyné kolozsvári vendégszereplésekor megjelent cikkekben érezhetjük a két város közti különbséget. Kolozsvár mint megdőlt döntéshozó központi város sértettsége hangzik ki a korabeli cikkekből. Bulyovszkyné vendégszereplése, mely hazatérése után előbb adatik meg Kolozsvárnak, mint Pestnek, megteremti a helyzetet a kérdésre, magát újból pozícióba hozó történésre, megelőzve így Pestet és borsot törve az egyedüli centrum orra alá:

*„Arad, Győr, Kolozsvár stb. annak köszönheték a szerencsét, hogy a már akkor jeles művésznőt színpadukon vendégként láthatták, hogy a nagyobb szerepekhez pl. Stuart Máriához, Pesten nem juthatván, ezeket vidéken kelle bemutatnia, de különösen Kolozsváron őszinte szeretetet s lelkesedést idézett elő szereplése; ajándékok, lakomák, taps és versözön s fáklyás zenével halmoztatott el.”*⁴⁰

A cikkrészletből világossá válik Kolozsvár kommunikációja. A magát egyébként a pesti színházhoz képest meghatározó, de egyben legrégibb nemzeti színház, mely kétközpontú kultúrafelfogásából adódóan második nemzeti színházként beszél magáról⁴¹, ebben a helyzetben próbálja magát pozícióba helyezni azon a térképen, melyet bár eltöröltek, mégis vonzó lehet Bulyovszkyné számára. Kolozsvár közönsége és a vendégjátékot biztosító fogadó színház azt próbálja demonstrálni Pest irányába, hogy a színésznőhöz méltó, színvonalas fogadtatásra képes. Olyan szeretettel vannak Bulyovszkyné iránt, melyet aligha szárnyalhat túl bárki, még Pest is.

³⁹ Szabó-Reznek Eszter: „Párhuzamos támogatáspolitikák a 19. század végi kolozsvári színházban”. In *Egyediség és véletlen*, szerkesztette Veress Károly, 119–130. Interdiszciplináris párbeszéd 4. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2016.

⁴⁰ *Magyar Polgár*, 1875. november 3., 251. szám

⁴¹ Szabó-Reznek Eszter: „Párhuzamos támogatáspolitikák a 19. század végi kolozsvári színházban”. In *Egyediség és véletlen*, szerkesztette Veress Károly, 119–130. Interdiszciplináris párbeszéd 4. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2016, 121.

Azáltal, hogy Bulyovszkyné előbb tér vissza mint vendégszínész Kolozsvárra Pest helyett és mutatja meg repertoárját, valamint rég látott játékát fricskaként értelmezhető a centrummal szemben. Sikeresen rájátszik Kolozsvár színházi és kulturális retorikájára, ő is részévé válik a kulturális fővárosok közti versengésnek. Mindez felkavarja a sajtós állóvizeket, s visszhangja lesz a pesti lapokban is:

„A »Pesti Napló« Bulyovszkyné asszony ellen rendszeres támadást indított meg — mielőtt a fővárosi közönség Bulyovszkyné asszony vendégszerepléseiből győződhetne meg állításai helyes vagy helytelen voltáról. Valóban boldog állapotban kell hogy éljen nálunk a magyar színművészet, hogy ilyen könnyen bánhat el a »Napló« olyan jelentékeny erővel, minő Bulyovszkyné asszony!”⁴²

A *Magyar Polgár* Bulyovszkyné mellett áll, a *Pesti Napló* ellenséges vele szemben, folyamatosan inzultálják egymást. Azáltal, hogy nyíltan vállalja Bulyovszkyné pártfogását a *Magyar Polgár*, egyben azt is kifejezi, hogy mélyen elhatárolódik Pest egyik lapjától, vagyis a centrumtól. A következő példa is ezt mutatja, amelyben szintén a *Pesti Napló* támadja a *Magyar Polgárt* mondván: *„Tudósítást vettünk Bulyovszkyné asszony kolozsvári vendégszerepléséről. Mint e tudósításból is kitűnik, a kolozsváriak igen könnyen lelkesednek. Ők Bulyovszkynét Prielle Kornélia fölé emelik, ami nem irigylendő ízlésre mutat.”⁴³* Amellett, hogy a közönség attitűdjét és ízlését kritizálják, Prielle személye is bekerül a két város nézeteltérésébe, így a *Magyar Polgár* ez ügyben magyarázkodásra kényszerül. Végül úgy érvel, hogy míg egyik színész nő tragikái hősnőként jobb, addig a másik társalgási és drámai szerepkörben jeleskedik. Ebből is látszik, hogy Bulyovszkyné meleg fogadtatása mögött nemcsak a helyiek kedvessége és rajongása ütközik ki. Jóval mélyebb probléma sejlik fel a szimpatizáló magatartás, a folyamatos dicsérő és köszönő szavak mögött, Nemcsak Bulyovszkyné használja fel kolozsvári vendégszereplését Pesttel szemben, hanem maga a kolozsvári színház is felhasználja vendégszínészét önmaga márkázására, legitimációjára az új politikai és gazdasági helyzetben.

A következő fricska, melyet Bulyovszkyné követ el a pesti színpadok ellen nem más, mint egy szerepcsere kiprovokálása a *Stuart Máriában*, mely benne van kolozsvári vendégrepertoárjában. Mint ahogy azt már említettem, Bulyovszkyné több alkalommal is

⁴² *Magyar Polgár*, 1875. november 26., 271. szám

⁴³ *Magyar Polgár*, 1875. november 20., 266. szám

kifogásolta a rá osztott szerepet, melyet a pesti színházi vezetőségétől kapott és melyet nem másíthatott meg. A pesti Nemzeti Színház szereposztásában Bulyovszkyné Erzsébet királynő szerepét volt kénytelen eljátszani, melyet kifogásolt, derül ki egy 1854-ben készült cikkből, melyet az akkori pesti vezetőség közölt le: „a t. a. [Bulyovszkyné] inkább a hideg kedélyek, a piquant jellemek, az intriquant szerepek előadására bír hivatással. Ezt tudjuk a t. a. nem tartja, pedig valamint ő, úgy mi sem tehetünk arról, hogy ő mint Erzsébet, Stuart Máriában igen jelesen tud játszani”.⁴⁴ Feltételezem, hogy ez az emigráció előtt esett sértettség hatására használta ki Bulyovszkyné visszatérése után a vendégszereplés azon iratlan szabályát, mely szerint a vendégszínész választhatja ki repertoárját, valamint szerepkörét az adott darabban. Kolozsvári vendégszereplése alkalmával ugyanis a *Stuart Mária* darabban immár nem Erzsébet királynő szerepét öltötte magára, hanem Stuart Máriáét, Skótország királynéját. Kolozsvár utáni vendégszerepléseit Marosvásárhelyen folytató Bulyovszkyné szintén *Stuart Mária* szerepét játszotta. Erzsébet királynőt Kolozsváron E. Kovács Gyuláné, Marosvásárhelyen Palotainé alakította – derül ki a szereposztásból. Ezzel a szerepcserével Bulyovszkyné azt demonstrálja, hogy nem kell belekényszerülni egy adott szerepkörbe, melyet anno kénytelen volt elfogadni. Művészeti pályáján kiteljesedett színésznőként vendégjáték esetén nem kell eleget tenni egy olyan színháznak, mely ellehetetleníti kiteljesedésében és egy szerepkörbe skatulyázná. A vidéki színház, centrumi jelentőségét veszített színház esetén azonban megadatik neki a választás lehetősége, melyet ki is használ képének formálásában. Ez a helyzet pedig párhuzamot von Pest és Kolozsvár különbözősége között.

Ezek az esetek keresztül láthatjuk, hogy egy politikai és közigazgatási helyzet miként változtathatja meg a viszonyokat két város között és szinte minden adódó alkalommal hogyan kerülnek nézeteltérésbe, versenybe egymással fitogtatva erőiket. Bulyovszkyné vendégszereplése alkalmával pedig érzékelhetjük, hogy a korszak adta történeteket mégis milyen módon lehet beépíteni a kommunikációba, így téve különbséget Pest és Kolozsvár között.

⁴⁴ *Pesti Napló*, 1854. november 5., 1395. szám, 5. évfolyam

4. A vendégjáték speciális alete: „otthonról hazatérő művész” – Kolozsvár mint bölcső

Az 1870-es évek Kolozsvárján megforduló vendégszínészeknek van egy nagyon sajátos csoportja, akiknek a vendégjátéka révén megérthető egy sor dolog a vendégjáték – főként a vidéki színházak vendégjátékának – természetéről, adott típusairól, illetve az ezekkel kapcsolatos beszédmódokról. Néhány vendégszínész közös pontja a közös kolozsvári múlt: az, hogy valamikor itt tevékenykedtek valamennyi ideig. Az a város, amely felfedezte a színésznők tehetségét, taníttatta őket, megadta az első szereplése lehetőségét és egyben a löketet pályájuk kezdetén. Azonban jellemzően a későbbiekben elhagyták azt és magasabb babérokra törtek. A következőkben a sajtóvisszhangokra alapozva próbálom azonosítani azokat a toposzokat vendégszereplésükkel kapcsolatban, melyek mentén kirajzolódik helyük a kolozsvári közönség és sajtó szemében. Egyik általam kiemelt színésznő sem a kolozsvári színház társulati tagja már, de a vendégszereplésnek köszönhetően visszatér oda, ahonnan indult. Bulyovszkyné Szilágyi Lilla, Prielle Kornélia, Felekiné Munkácsi Flóra és Kassainé Jászai Mari mind-mind a hazatérő színész képét testesítik meg mint színésztípust, akik időszakonként “megörvendeztetik” és kitüntetik jelenlétükkel a kolozsvári közönséget, ezzel kifejezve ragaszkodásukat, szeretetüket. Kolozsvár e színészek számára a karrier kezdetét jelenti, így örök kapocs fűzi őket a helyhez, s ennek nyomán borítékolható a siker.

Bulyovszkyné 1875 novemberében tett vendégjátékát megelőzően a *Magyar Polgár* egy hosszabb összefoglalót szentelt a színésznő pályájának ismertetésének, mely nyelvezetileg és hangulatilag is kifejezi az újralátás örömét, de főleg azt, hogy mennyire büszkék Kolozsvár szülöttére:

„[...] Kolozsvár közönsége iránti előszeretett lett alapja azon elhatározásának, hogy miután hazájába visszatérve, újból édes anyai nyelvén óhajtja ismertetni a drámai költészet örökszép csillagait, s terjeszteni a valódi, a nemes ízlést, városunkat szerencsésíti hosszabb vendégszerepléssel [...] Kolozsvár fájdalmas, de megingatatlan őszinte rokonszenv, s jó kívánnal kísérté a külföldre távozót, teljes örömmel üdvözli a hazatértet, ki külföldi —

elején igen terhes, majd dicső, s végre szokatlan szellemi, s anyagi sikerrel koronázott tanulmányainak eredményét teljes kiterjedésében itt akarja először bemutatni.”⁴⁵

Kolozsvár úgy jelenik meg a cikkrészlet alapján, mint az a hely, mely mindig tárt karokkal várja vissza szülöttét és annak minden döntését támogatja, hiszen fejlődését szem előtt tartja. A büszke szülőföld kifejezi azt az örök kapcsolatot, melyet semmi el nem szakíthat, még egy hosszabb távollét sem. Ez a retorika egyben Kolozsvárt melegszívű, visszaváró közegnek állítja be, Bulyovszkynét pedig a hű gyermeknek, ki “első otthonát” részesíti tiszteletben hazatérése után. A kiteljesedést támogató “első otthon” ebben az idealisztikusan felépített megnyilvánulásban/retorikában – ahol a kolozsvári közvélemény fájó szívvel, de legtöbb jókívánságával kíséri útjára egyik legjobb “gyermekét”, Bulyovszkynét – magát is előnyös helyzetbe próbálja hozni. Kolozsvár és Pest közti feszültségre gondolva, mely jelenségről az előző fejezetben tettem említést, jól mutatja, hogy Kolozsvár jobb színben próbálja magát feltüntetni. Mintha a kolozsváriak úgy próbálnák magukat előnyösebb pozícióba helyezni, hogy Bulyovszkyné vendégszereplés által fitogtatnák erőiket. Mintha a cikk által kifejeznék, hogy a kolozsváriak a nehéz és vádakkal teljes időszakban is támogatták volna Bulyovszkynét pályája során. Erre csakis az “otthon” lehet képes szülöttjével szemben.

Prielle Kornélia esete Bulyovszkyné helyzetéhez képest abban mutat eltérést, hogy Prielle szülővárosa nem Kolozsvár. Azonban az a tény, hogy Prielle első színpadi kísérleteit Kolozsvár színpadán tette meg szintén beemeli az „otthonról hazatérő művész” kategóriájába. A tehetséges színésznőt, aki ekkorra hírnevet szerzett magának a magyar színjátszás területén és rendszeres vendégszínésze volt a kolozsvári Nemzeti Színháznak nem véletlenül részesítik különleges kegyben:

*„Valahányszor látjuk őt színpadunkon, mindig büszkeséggel gondolunk vissza, hogy a magyar színművészet e ritka gyöngyének színpadunk volt az első lépcső ama fényes pályához, mely adja az ég, sokáig tartson még!”*⁴⁶

Lényegében véve Prielle, de Bulyovszkyné példája is mutatja, hogy a sajtó részéről a magasztos hangnem nemcsak arra kiváló eszköz, lehetőség, hogy a vendégszínésznők fényét emeljék, hanem

⁴⁵ *Magyar Polgár*, 1875. november 3., 251. szám

⁴⁶ *Magyar Polgár*, 1871. április 7., 80. szám

maga a színház is helyzetbe hozza magát. Több jó erő kinevelése, kik a későbbiekben tartósan megállják helyüket a színpadon, presztízzsel bír a büszke felnevelő színházra nézve. Ugyanez elmondható Boér Emma kolozsvári vendégszereplése alkalmával. Boér vendégszereplése egyben kibővül a tehetséget észrevevő színház toposzával:

„Részünkről mindig kétszeres örömmel jegyezzük fel azok sikerét, kik színpadunkon, léptek pályájukra, s évek múlva, mint jónevű művésznők térnek vissza, bemutatni kitartó szorgalmuk gyümölcsét”⁴⁷

Ha már a jó nevek kinevelésénél tartunk, fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy annak ellenére, hogy a vendégszínészek esetében erényt kovácsolnak az egykori eltávozásból és a vendégjáték révén való visszatérésből, amikor a vendégjátékok logikáján és helyzetén kívül beszélnek a hasonló, eltávozó színészek eseteiről, már nem ennyire rózsás és megszépített a helyzet és az érvelés. K. Papp Miklós cikke erre a példa: *„A legkitűnőbb drámai erőket — hogy többet ne említsek, Némethy Irmát, Boér Emmát, Mátrait, néhány száz forintért engedték megválni a színháztól. Senki sem pótolhatatlan jól tudom, — de egy színháznak évekre van szüksége, míg egy jó erőt nevel, s sokszor évtizedekre míg egy kiváló alak helyét betöltheti.”⁴⁸* Ez meg jól mutathatja a „hazatérő” vendégszínészek helyzetének sajátosságát: hogy ez egy különleges kulturális kódokkal és beszédmóddal rendelkező színházi helyzettípus.

A hazatérő színészekről, szinte minden esetben állítható, hogy a felnevelő színház életébe pezsgést hoznak. Felekiné kolozsvári vendégszereplését említeném:

„Felekiné Munkácsi Flóra asszony vendégszereplésének sikerült ismét kiragadni színházunkat egyhangúságából. [...] mindenesetre vendégművésznőnknek tartozunk érette köszönettel, kit színpadunk olyan régen nem látott, azon színpad, mely Munkácsi Flórának pályáján irányt mutatott még pedig helyes irányt, melyen ma már az ünnepelt művésznő aratja a megérdemelt koszorúkat.”⁴⁹

Rendszerint a színházat megtöltő alkalmakról beszélhetünk a vendégjátékok kapcsán akkor is, amikor egy hazatérő vendégszínészről beszélünk. Az egész város életét pozitív értelemben

⁴⁷ *Magyar Polgár*, 1871. június 5., 125. szám

⁴⁸ *Magyar Polgár*, 1873. április 4., 78. szám

⁴⁹ *Magyar Polgár*, 1871. április 18., 86. szám

felforgató vendéjáték ebben az esetben is jó alkalomnak bizonyul a város önlegitimációjára. A sajtóanyagban a kolozsvári színház helyes irányt mutató kulturális intézményként mutatja magát, mely ebben az esetben azt jelenti, hogy a helyi színházban kapta az első impulzusokat Felekiné, mely egész színésznői pályáját meghatározta/meghatározza, még más színházi berkekben is. Tehát a kolozsvári színpad lenyomatát hordozza magán Felekiné akárhányszor és akárhol színpadra lép.

Noha szinte kivétel nélkül befutott személyek a hazatérő vendégszínésznők, Kolozsvárra az 1870-es években visszatérő vendégszínésznők némelyikén nagy a nyomás, hogy mintegy megmutassa távozását követő fejlődését. Például Kassainé 1874 júliusi vendégszereplésekor így mutatják meg a visszaérkező színésznőt, s ez egyben jó alkalomnak bizonyult a fogadó színház számára. A cikkrészletből ismét kitűnik a színház stratégiája, a magát jó hírnévbe hozás stratégiája egy volt társulati tag vendéjátékának apropóján. Ez jó reklám az előadásokra nézvést is, mivel egy ritkán látott színész vendégstátusban könnyen felkelti a kíváncsi közönség érdeklődését – amiben a sajtónak is nagy része van a beharangozó cikkek által – és meg szeretné nézni, hogy az összeválogatott darabban milyen most és mire jutott az egykori kedvenc. Erre pedig egy lehetőség kínálkozik, el kell látogatnia az érdeklődőnek az előadásra:

„Kassainé asszony vendégszereplésének fő célja kétségen kívül csak az lehet, hogy számot adjon haladásáról azon közönségnek színpadunkon, mely egy időben, akkora előszeretettel buzditá, s kinek — saját szorgalma mellett — legtöbbet köszönhet pályáján.”⁵⁰

A haladását bemutató hazatérő színész képe gyakran egészült ki tehát a büszke, irányt mutató és felnevelő színház képével, amely részt vett az ifjú tehetség színészi pályájának elindításában, aki átadhatta a színházról alkotott szemléletét. Kassainé 1874-es vendégszereplése különleges eseménynek számít a színház életében, akárcsak a sajtóéban, ahol úgy tűnik, vendégszereplését kitüntetett módon kezelték. A részlet egyben arról is árulkodik, hogy a színész és a helybéli közönség kapcsolatát egy oda-vissza működő kölcsönösség jellemzi. A színész kitünteti a közönséget játékával és a sajtó mint a közönség hangja nagyra értékeli, kiemeli jelenlétét. A vendégszínész alakjának kiemelésén túl azonban több is történik. A kisajátítás retorikájával találjuk szembe magunkat úgy Kassainé, mint a többi vendégszínésznő esetében. Érdekes látni, hogy a korszakot meghatározó színésznőket felhasználva Kolozsvár színháza hogyan próbálja magát fennébb

⁵⁰ *Magyar Polgár*, 1875. július 31., 172. szám

pozicionálni az amúgy nem is oly láthatatlan ranglétrán. A magát második nemzeti színházként nevező kolozsvári színház kommunikációjában egyértelműen látjuk a birtoklás jelenségének vagy épp óhajának kifejezését a különböző szófordulatokban. A sajtó és vele együtt a színház a kisajátítás retorikájával él. Azáltal, hogy az előbb idézett cikkrészletekben többnyire megjelenik, hogy az adott vendégszínész pályája elején a kolozsvári társulat tagjaként lépett színpadra, a színház és a város azt firtatja, hogy „valójában kié a művész?”.

A cikkrészletek alapján a kolozsvári sajtó és színház korabeli retorikája azt mutatja, hogy annak ellenére, hogy az adott vendégszínész csupán vendég státusban van jelen, más kőszínházzal áll szerződésben, nem jelenti azt, hogy a városhoz fűződő viszonya által ne lenne az „övé”, vagyis az őt ideiglenesen fogadó színházé. A birtoklást kifejező szófordulatok egyben arra is engednek következtetni, hogy a híressé vált színészekkel gyorsan azonosul a közönség, a sajtó és az ő hírnevükhöz kapcsolja a saját imázsát a helyi színház és publikum – ez a sztárképződés egyik fontos jellegzetessége. A pesti Nemzeti Színház társulatához tartozó, azzal állandó szerződésben levő színész paradox módon szimbolikusan kicsit a kolozsvári Nemzeti Színház („örökös”) tagja is. Kolozsvár retorikai játékában megjelenő a „mienk”, a „mi emberünk” szófordulatok jelzik, hogy a vidéki színház igényt tart a vendégszínészre és előszeretettel emlegeti minden adódó alkalomkor nevét, hogy milyen kapcsolatban áll/állt az adott színésszel. A sajtó és a színház folyamatosan él ezzel a retorikával, mely az előző fejezetben tárgyalt politikai és közigazgatási változás kontextusában szignifikáns tényező.

Az 1870-es években centrumi pozícióját elvesztett város a helyi színházba érkező, Kolozsvárhoz szorosan kapcsolódó vendégszínésznőinek köszönhetően teremti meg a versenyt Pesttel szemben. Az ismertett sajtóanyagokon keresztül olyan vidéki színház önigazoló és önmárkázó stratégiája rajzolódik ki, amely kiváló érzékkel ismeri fel a tehetséget, ápolja és fejleszti azt olyan szintre, hogy kineveltjei a magyar színművészet álló csillagaivá válnak, megkerülhetetlen személyekké. Céljuk az erőfitogtatás, az emlékeztetés, hogy ki adta a jó erőket a pesti Nemzeti Színháznak, és hogy Kolozsvár nélkül Pest színházi világa nem lenne olyan amilyen. Azáltal, hogy azt hangoztatják, hogy ők nevelték ki Kassainét, Bulyovszkynét és Felekinét többek között, azt jelzi, hogy többnek akarnak látszani, mint amennyire lehetőségük van.

5. Lehet-e kudarcos egy vendégszínész?

A fejezet ezen pontján felmerül az a kérdés, hogy ilyen szoros kapcsolat esetén a már említett vendégművészekről szóló cikkek mennyire formálnak véleményt az alakításokról. Teljes elfogultság jellemzi őket? Egyáltalán próbálnak bármiféle kritikát megfogalmazni az adott vendégszínész játékaival kapcsolatban? Vagy korlátozzák a szabad vélemény-nyilvánítást neves vendégművész előadásakor? Kassainé és Bulyovszkyné egy-egy vendégjátékát véve alapul próbálom körbejárni a kérdést.

Bulyovszkyné 1875 novemberében tett kolozsvári vendégjátékát megelőzően a *Magyar Polgár* hasábjain egy hosszabb cikkben értekeznek a művésznő pályáról, sőt azt is mondhatnánk, hogy önéletrajzát olvashatjuk. A cikk beszél kivételes tehetségéről, s a vele szemben elkövetett szántsándékos elnyomásról, mellyel megküzdve még magasabbra emelkedett, valamint részletesen olvashatunk kivételes külföldi sikereiről. A csupa pozitív, elismerő szavak és a harcok harcát megjárt színésznő képe már-már olyan véleményt épít ki, mely kanonizálja a művésznőt kolozsvári vendégszereplése előtt pár nappal, amely befolyásoló tényezőként működik: „[...] *kiknek dicső neve elválhatlanul összeforr a nemzet, a nemzeti nyelv s művelődés történetével, s kit még a késő unokák is szeretet, bámulás s háládatos áldással fognak emlegetni.*”⁵¹ Nemcsak az előadást beharangozó cikkek képesek a darab jó hírét, előzetes sikerét vagy esztétikai értékét megítélni, hanem konkrét szerep, előadás leírása hiányában a vendégszínész addigi tevékenységének bemutatása is képes előolvasni a soron következő vendégjátékokat és megelőlegezni a sikert.⁵² Hogy mikor is könyvelhető el egy előadás sikere, az több tényezőtől is függ. A kritika természetét tekintve normatív, véleményképző tényező, másrészt a darabokkal szemben tanúsított befogadói magatartást leíró, közvetítő szerepű médium, amely szociológiai adatokkal szolgál, és amely képes formálni a közönség álláspontját. A két szerep azonban nem mindig választható szét. Míg a vendégszereplése előtt megjelenő cikkek a népszerűsítést és a közönség bevonását célozzák meg, addig az előadás után a művel szembeni kifogásokat, hiányosságokat, elvárásokat is megfogalmazzák, valamint leírják a közönség reakcióját.⁵³

⁵¹ *Magyar Polgár*, 1875. november 3., 251. szám

⁵² Jakab Villő Hanga: *A színházi siker kategóriájának szemantikai hálója. A kolozsvári színház repertoárja az 1870-es években.* (magiszteri dolgozat). 2014, 22.

⁵³ Uo., 20–21.

Bulyovszkyné alakítása a *Lecouvreur Adrienne* darabban rámutat a kritika azon jellegzetességére, mely egy híres színész vendégeskedése esetén felmerülhet. Kettős természetű kritikát olvashatunk a *Magyar Polgár* hasábján, mely abból az okból adódik, hogy a cikk szerzője egyszerre címzi írását *bizalmas levélnek*⁵⁴ és közben jelenik meg kritikaként. Úgy nyilvánít véleményt, hogy közben nem nyilvánít véleményt teljes mellszélességgel, azt elrejteni próbálja azzal érvelve, hogy:

*„A kisvárosi embernek nagyon meggyűl a baja, midőn olyan művésznőkkel áll szemben, kik a nagyvilág előkelő színpadain éveken keresztül »térdig jártak a dicsőség rózsái és babérai között.« Ugyan hányan vehetnének maguknak bátorságot eltérő véleményt mondani ki a kritikai világ európai hírű coripeusaival szemben? Ők a művészet törvényhozói, s azon javaslatok, melyeket alá nem írnak, még csak tárgyalás alá sem kerülnek soha! Bulyovszkyné asszonynak Németország legnevesebb kritikusai nyújtottak koszorút [...].”*⁵⁵

A cikk írója magát kicsinyli a külföldi kritikusokhoz képest, kiknek volt szerencsájük Bulyovszkynéről írni, mintha nem érezné magát méltónak arra, hogy a vendégszínész játékát megítélje. Úgy érvel, hogy már csak abból a szempontból is nehéz dolga van, hogy Bulyovszkyné Kolozsvár szülötte, itt lépett fel először a világot jelentő deszkára és a kolozsvári közönséget tünteti ki játékával hazatérte után. A rajongás és gyámoltalanság egyvelege megteremti azt a lehetőséget, hogy szubjektívebb hangot üssön meg, így vált át bizalmas levélbe, ahol azonban mégis fogalmaz meg kritikát és közönségreakciót: *„Talán túlcsigáztam követelésemet, talán elfogult vagyok, — lehet hogy egyes jeleneteit félreértettem, — egy szóval: lehet hogy a hiba én bennem van; annyi azonban bizonyos, hogy későbbre és nehezebben tudtam lelkesedni, mint mások.”* Az idézetben összefonódik a szubjektív vélemény és a közönségnek az övétől eltérő véleménye/reakciója. A második és harmadik felvonásban jobban alakító Bulyovszkyné gyengébb színpadi jelenlétét a kritikus próbálja magyarázni, mintha az csak az őszinte viszontlátás öröméből fakadna, mely meghatja a szereplőt és kibillentí a szerepéből. Kritikát a szerep felfogásával kapcsolatban fogalmaz meg abban a jelenetben, ahol Lecouvreur Adrienne fájdalma és féltékenysége ütközik ki Móricz szerelme iránt a harag és megvetés hangjával keveredve. Ezt kifogásolja a cikk írója: *„[...] itt nem a fellobbanó haragnak és kitörésnek van helye: hanem azon*

⁵⁴ „Megvallom Önnek: nagyon örülök, hogy kritika helyett e bizalmas levélben szólhatok Bulyovszkyné asszony első felléptéről” – *Magyar Polgár*, 1875. november 6., 254. szám

⁵⁵ Uo.

fenséges, azon méltóságteljes lemondásnak, mellyel a hatalmában vergődő vetélytársnőt Móricz iránti szerelméből meg akarja menteni.”⁵⁶ A kritika azonban mégis méltányló szavakkal illeti a játékot. Szerinte az utolsó felvonásban Bulyovszkyné nagyot alakít és ezáltal mintha feledtetné az előző felvonások bukácsolásait: „Ha soha az életben nem láttam volna Bulyovszkyné asszonytól ennél többet, mégis egész hódolattal lábaihoz tennék egy babérkoszorút !”⁵⁷ A vendégszínészek játékát a közönség akkor is elismeri és értékeli, ha a darab egészében véve érdektelen. A rokonszenvet egy-egy jól kidolgozott jelenet, csattanós szóváltás is képes kiváltani.⁵⁸ Ez azt mutatja, hogy a vendégszínészt nem illik rosszul fogadni, nem illik súlyos kritikával illetni, s ez megköti a kritika kezét és behatárolja némiképp a közönség mozgásterét is. Ráadásul még erősebb ez a kötöttség, ha a vendégszínész/vendégszínésznő karitatív célú előadáson lép fel, felajánlja valamelyik vendégjátéka vagy a teljes turné bevételét valamilyen filantróp célra.

De mégis mit tehet akkor a kritikus, ha elégedetlen a vendégjátékkal? Milyen mozgásteret, stratégiája, megoldása lehet a helyzet feloldására? Ilyet látni Kassainé Jászai Mari *Erdőszépe* című előadása kapcsán, melynek bírálata a *Magyar Polgár*ban jelent meg és melyben Kassainé olyan vendégszereplő-típust testesít meg, amely haladását kívánja bemutatni a kolozsvári közönségnek. Ráadásul olyan közönségnek, amely a legtöbbet buzdította és a legtöbbet köszönhet karrierje szempontjából. A kritika lényegretörő szavai meglepően szókimondóan, kertelés nélkül fogalmazták meg az előadás hiányosságait. Bár Jászainak ez az alakítása nem volt a legkiemelkedőbb, a kritika mégis felmentőleg beszél róla, mint olyan színésznőről, aki hazatérő vendégszínészként van jelen kolozsvári múltját tekintve és akit a büszke, irányt mutató és felnevelő színház örömmel fogad. A kritika tétovázás nélkül jelenti ki, hogy „Kassainé művészi alakítási tehetségét nem a mai szerepe után kénytelen megítélni, mert ma csakugyan keveset mondhatna haladásáról.”⁵⁹ A cikk szerzője hiába próbálja megfejteni a gyengébb szereplés mikéntjét (nyári meleg vagy épp a közönség elmaradó melegsége), csupán csak arra tud hivatkozni, hogy „annyi bizonyos, hogy mai játéka jóval alább állott azon mértéken, melyen már évek előtt Kolozsvárt láttuk mint színházunk tagját”⁶⁰. A közönség reakciójáról tett említésről

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Jakab Villő Hanga: *A színházi siker kategóriájának szemantikai hálója. A kolozsvári színház repertoárja az 1870-es években.* (magiszteri dolgozat). 2014, 38.

⁵⁹ *Magyar Polgár*, 1874. július 31., 172. szám

⁶⁰ Uo.

annyit szól a kritika, hogy bár többször kihívták zajos taps kíséretében Kassainét, amely gesztus a tetszés kinyilvánítására alkalmas, de „[...] *e tapsokat azonban nem ma érdemelte ki Kassainé — hanem régen és ki fogja érdemelni kétségen kívül ennél vagy egy hálásabb szerepében*”⁶¹. Úgy tűnik, a taps ebben az esetben mint konvenció jelenik meg, amely szinte már szükségszerűen csendül fel. De ami talán fontosabb az az, hogy ez a taps régi alakításainak és munkásságának szól évekre visszamenőleg vagy épp annak a ténynek, hogy a kolozsvári közönség láthatta először színpadon. Tehát a taps és a többszöri kihívás itt nem feltétlenül a darab egészének, a darabban alakításának szól, hanem a taps maga magáért szól.

A vázolt példákon keresztül jól látszik, hogy a centrumból érkező neves vendégszínészek gyengébb alakítás esetén sem számítanak kudarcosoknak, elsősorban annak köszönhetően, hogy pályájukat tekintve előkelő helyet foglalnak el a korabeli színművészet palettáján. Olyan színészek ők, akikre méltán lehet büszke főleg az a hely, ahova egykor tartoztak. Ezt a megállapítást az általam felsorolt toposzok is bizonyítják. Az előadásokról és alakításokról szóló kritikák nem bírálatmentesek olyan vendégművészek esetén, akik a centrumból érkeznek vidékre, de korántsem olyan fajsúlyosak, hogy negatívabb megítélésben részesüljön a vendégművész további előadásai során. A rajongás/kisajátítás nyelvezete, az esetleges botlások elnézése függ a cikk írójának szubjektív megítélésétől valamint attól, hogy a szóban forgó vendégszínész milyen kapcsolatot ápol a helységgel. Tehát aki Kolozsvárra érkezik és szeretettel fordul a közönség felé, kitünteti jelenlétével a publikumot, kevésbé sújtják elmarasztaló kritikák. Ennek ellentétét Lukácsiné vendégszereplése jól mutatja, kinek alakítását sokkal jobban elmarasztalja a megjelent kritika, de a legnagyobb ellenszenvet az válthatta ki, hogy a kolozsvári színpadot „*igen kicsinek tartotta a pesti szerepelhetés mellett*”⁶². Véleményének nyíltsága a kolozsváriak ellenszenvét váltotta ki, így nem meglepő, hogy játékának és megnyilvánulásának egyvelege azt eredményezte, hogy vendégszereplésének célja nem teljesült be. Nem szerződtették Némethy Irma helyére.

⁶¹ Uo.

⁶² *Magyar Polgár*, 1873. május 11., 108. szám

6. E. Kovács Gyula pesti vendégszereplése

Gondolatmenetem utolsó fejezetében E. Kovács Gyula 1874-es pesti vendégszereplését tárgyalom, mely az előbbi fejezetekhez képest a vendégjáték teljesen más irányát, lehetőségeit hivatott bemutatni. E. Kovács Gyula, a kolozsvári Nemzeti Színház ünnepelt színésze és egyben művészeti vezetője 1870 és 1878 között⁶³ s egyben az egyik legfontosabb korabeli Shakespeare-karaktárszínész Egressy Gábor mellett. Szerződés kötésre irányuló pesti vendégszínészi időszaka a vendégjáték sajátos helyzete: a dolgozatomban ugyanis eddig a Kolozsvárra irányuló (általában) pesti híres vendégszínészek felől néztem meg a vendégjátéknak mint sajátos színházi kommunikációs helyzetnek a természetét. Itt arra vállalkozom, hogy bemutassam, a vendégjáték azon irányát, amely Kolozsvár–Pest irányú. Mit is jelent, ha egy Kolozsváron ünnepelt színész vendégszínészi státusban játszik Pesten? Milyen lehetőségei, indíttatásai lehetnek a “vidéki” vendégszínésznek? Az önálló kulturális kódokkal rendelkező vendégjáték mint játéktípus milyen sajátos színházi helyzetet teremt és jelent a színész, a színház, a közönség és a sajtó számára ebben a helyzetben?

E. Kovács Gyula 1874-es pesti vendégjátéka alkalmával olyan repertoárral állt elő, mellyel a korabeli kolozsvári közönség azonosíthatta, s amelyek márkajegyeivé váltak ott és marosvásárhelyi, illetve nagyváradi vendégjátékai alkalmával is: Shakespeare-darabok mellett tette le voksát. Három estét megélt vendégszereplése alkalmával első ízben *Essex*, majd *Macbeth* és végül *Othello* szerepében mutatkozott be a pesti közönség előtt. *Othello* szerepében 1871-től a kolozsvári színházban rendszeresen láthatták a nézők s a szerep, illetve a darab is a későbbiekben is E. Kovácshoz kötődött olyannyira, hogy vele azonosították a darabot és a szerepet is. A darab életét tekintve azonban nem elhanyagolható körülmény, hogy 1869-ben már játszotta a darabot a pesti közönség előtt.⁶⁴ E. Kovács pesti vendégjátékai tehát nem 1874-ben kezdődnek, a pesti közönség számára nem volt teljesen idegen jelenléte és játéka. Többszöri vendégeskedése a pesti Nemzeti Színházban azt a vendégszínész-típust példázza, aki számára a vendégjáték

⁶³ Schöpflin Aladár: *Magyar Színművészeti Lexikon*.

https://mek.oszk.hu/08700/08756/html/III/szin_III.0024.pdf

⁶⁴ Bartha Katalin Ágnes: *Shakespeare Erdélyben: XIX. századi magyar recepció*. Argumentum, Budapest, 2010, 241–242.

ugródeszkának minősült. Olyan lehetőséget jelentett, mely a szerződtetés ígéretével kecsegtetett – a vidékről érkező vendégszínészek esetében ugyanis ez volt a vendégszereplés egy sajátos célja.⁶⁵

A szerződtetés bizonytalan ígérete, a próbaidőszakként működő vendéglőadások azonban a bizonytalanság időszakát is megteremtik E. Kovács esetében, aki a centrumi pozícióját vesztté kolozsvári színháztól indul el immár az egyedüli centrumnak számító Pest és a Nemzeti Színház felé. E. Kovács esetéből is érzékelhető, hogy a pesti Nemzeti Színház és a kolozsvári színház viszonya mennyire asszimetrikus, ha a kolozsvári sztárszínész pesti várakoztatását és bizonytalan helyzetét tekintjük.⁶⁶

Ahogy az előbbi fejezetekben láthattuk, a pesti vendégszínésznők saját közönségüket, valamint hírnevüket építették Kolozsváron különböző stratégiák mentén, s ezek javarészt sikerrel jártak. Kolozsvári vendégjátékaik rendszeresen kiemelkedő alkalmaknak, ünnepeknek bizonyultak, melyek a legtöbb esetben eleve magukban hordozták a sikert. Hírnevük, jelenlétük és játékuk elismerésben részesült, még akkor is, ha az adott előadásban nem is nyújtottak kiemelkedő alakítást. Ezzel szemben a Kolozsvárról Pestre induló vendégszínész és helyi kedvenc rögzösebb és bizonytalanabb utat kell bejárjon annak ellenére is, hogy otthonában sztárnak minősül és Pesten is már némiképp ismerik. A körülmény, hogy szerződés reményében vidékről érkezik kritikus hozzáállást és rivalizálást vált ki a pesti közönségből, színészekből és a sajtós világból.

E. Kovács Gyula pesti fogadtatásának felemásságát első vendégjátéka, az *Essex tükrözi*, amely nagyban megosztotta a közönséget, a kritikusokat és az újságírókat. A *Reform* és a *Pesti Napló* kiemeli a szenvedély hiányát, valamint a zavaró hadarást:

„Jó alakján kívül nem sokat mutatott ezúttal a valódi Essexből, s ha egy pár szép szerelmi jelenete nem lett volna, pálcát kellene törni játéka fölött. Hangja ugyan nem nagy

⁶⁵ Schöpflin Aladár: *Magyar Színművészeti Lexikon*.

https://mek.oszk.hu/08700/08756/html/IV/szin_IV.0540.pdf

⁶⁶ Egyenlőtlenség uralkodik az anyaország és Erdély között, melynek magyarázatáról már részben tettem említést az előző fejezetekben. A probléma forrása még régebbre nyúlik vissza, Erdély uniós törekvéseire Magyarországgal. 1848-ban megfogalmazott tizenkét pontos követelések között első helyén szerepelt az unió kérése, mely megvalósul, majd a kiegyezést követően ismét. Azonban az unió mégsem teljesítette a követelők kérését, sőt. Az unió sokkal inkább „unificáltatást” jelentett, vagyis központosító erőszakosságot. Tehát Kolozsvár szerepe mindenféle téren lennebb pozicionálódott Pesthez képest – olvashatjuk Pál Judit könyvében.⁶⁶ A színház világa sem maradt kivétel az egyenlőtlenségben.

*terjedelmű, de azért eléggé kellemesen hat, hanem a szavalathoz nem sokat ért. Essex legszebb részeit mondhatni majdnem elhadarta, s hol nyelve nem igen pergett, ott egyhangú előadása vált játéknak hátrányára. Tűz és szenvedély csak itt-ott csillámlott ki előadásából [...]*⁶⁷

*„[...] sajnos azonban, hogy a teremő szikra, a szenvedély hiányzik egyéniségéből. dikciójában kevés a kifejezés, egyhangúságát emeli még a mindent elmosó hadarás.”*⁶⁸

A két pesti lap véleménye nem bánik kesztyűs kézzel E. Kováccsal. Hasonlóan lehangoló a *Fővárosi Lapok* ítélete is. Bár utóbbi kiemeli ambícióját és képzettségét, de úgy ítéli meg, hogy sajnos „bizonyos nyers bravúrral teszi egyhangúvá előadását”. Mindenesetre a cikk zárata bizalmat szavaz E. Kovácsnak a következő két előadásra: „[...] hisszük, hogy oly értelmes színművész, mint Kovács Gyula, erősebb önmérséklettel, s tisztább hanggal a következő két vígjátékban még több sikert arat.”⁶⁹

A pesti lapok közül csupán *A Hon* fogadja kegyeibe a vendégszínészt és próbálja némiképp kevésbé nyersen megfogalmazni véleményét. Azáltal, hogy a darabban vétett hibáknak a nagyságát próbálja csökkenteni az olvasók szemében, megvédi E. Kovácsot. Hangjának rekedtségét az időjárás viszontagságának tulajdonítja, s úgy véli, hogy ez a körülmény nem engedte, hogy orgánuma teljes egészében érvényesülhessen. A pesti lapnak ez a különvéleménye, a védelem és pártfogás E. Kovács irányában nyilván a kolozsvári *Magyar Polgár* lappal fennálló testvéri viszonyából is fakad, így szinte várható, hogy *A Hon* válik a *Magyar Polgár*ban megfogalmazott pozitív kritika meghosszabbítójává az előbb már említett pesti lapokkal szemben, melyeknek ellenséges attitűdje szintén nem számított meglepő dolognak Kolozsvárról nézve a helyzetet.

A lapok hovatartozását illetően szépen kirajzolódnak az erőviszonyok a pártfogó lapok, valamint az ellenlábaskok között. Úgy látszik, E. Kovács pesti vendégszereplése túlnő személyén, színpadi alakításán, és jó kirajzolja az intézményi feszültséget Pest és Kolozsvár között. E. Kovács Gyula ennek a sérelemmel telített kapcsolatnak is áldozatává válik. Nem alaptalanul állítja a *Magyar*

⁶⁷ *Magyar Polgár*, 1874. november 5., 252. szám

⁶⁸ *Pesti Napló*, 1874. november 3., 252. szám

⁶⁹ *Fővárosi Lapok*, 1874. november 4., 252. szám

Polgár újságírója, hogy „ez a jámbor ember csakugyan bement, mint Dávid az oroszlánok vermébe”⁷⁰.

A *Magyar Polgár* például első fellépése kapcsán több szempont mentén próbálja megvédeni „színészt”, s egyenesen Kolozsvár és a kolozsvári színészet nevében beszél. Elsősorban a számszerűsíthető tényeket fogalmaz meg arra vonatkozóan, hogy a *Reform* állításával szemben valójában a pár kihívás kilencet jelent, ami szerintük kedvező nagyságrendnek nevezhető. A *Magyar Polgár* főszerkesztője a pesti közönség bennfentes információit használja E. Kovács védelmére. A pesti sajtót szemlélve és saját forrásait felidézve úgy állítja be, hogy a neves kolozsvári vendégszínész a második felvonástól ragadta meg a közönség figyelmét. Úgy érvel, hogy a közönség tapsban tört ki az előadás végén, melynek lejártaival ilyen megjegyzéseket lehetett hallani: „Kovács kitűnő tehetség, kár lenne nem szerződtetni.”⁷¹ A közönség véleményét az ellenlábas lapok véleményével ütköztető cikk a pestiek szemére veti, hogy „vajon nem restellik ezt a kirívó, felületes packázó hangot, melyen keresztül tőr a személyes érdekek bűze is?”⁷² Izgalmas tehát érzékelni, hogy noha komolyan felmerül E. Kovács távozása Kolozsvárról, a legjelentősebb helyi sajtótermék szimbolikus kérdésnek fogja fel a vendégjátékot, s a siker vagy kudarc egyben a kolozsvári és pesti színház közti rivalizálás, a vindikált színházi központ nagyobb horderejű kérdéskörébe íródik bele.

E. Kovácsnak a *Macbeth*ben nyújtott alakításáról már elismerőbben nyilatkozik a pesti sajtó („E. Kovács második fellépése »Macbeth«-ben sokkal nagyobb sikerű volt mint az első. Ezt az oficiózus sajtó is kegyes volt elismerni, de azért még folyton csépelik ezt a rossz színészt, akit a közönség tizenháromszor hívott ki e roppant előtanulmányokat követelő szerepben”⁷³), bár a *Fővárosi Lapok* továbbra sem tartja kiemelkedő előadásnak: „*Macbeth* feladatának megoldásával egyenetlenül küzdött”⁷⁴. E. Kovács harmadik vendégelőadása *Othello* volt, melyet már 1869-ben is játszott a pesti színpadon, s 1869-es alakítását kell felülmúlnia a siker érdekében. Ráadásul az akkori alakításáról szóló kritikák Lendvai *Othello*-alakításával hasonlították össze, s úgy vélték, hogy míg Lendvai „külső hatással játsza el a szörnyű mórt” és alakításában szó nincs egyénítésről,

⁷⁰ *Magyar Polgár*, 1874. november 12., 258. szám

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ *Fővárosi Lapok*, 1874. november 11., 258. szám

addig E. Kovács „Kovács individualizál, s a sajátos jellem kitüntetésére, s festésére szánt vonásokat jó helyen, sikerrel alkalmaz”. Már akkor megjegyezték viszont, hogy a közönség „[...] inkább engedi magát Lendvai szenvedélyessége által vitetni, mint hogy Kovács egészben véve higgadt és szenvedélytelen előadását kövesse”.⁷⁵ Ebből a szempontból sem véletlen tehát, hogy vendégszereplése és darabválasztása kockázatosnak minősült, Shakespeare-színészként való fellépését és identifikációját ezért is kommentálta úgy az őt támogató kolozsvári sajtó, mint kockázatos vállalat. Ezt a kockázatot azonban sikerrel megugrotta E. Kovács, három előadása közül ezt az utóbbit a legjobban sikerültnek könyveli el a sajtó. A *Fővárosi Lapok* és A *Hon* is kiemeli abból a szempontból, hogy Rossi Othellóját is képes volt felülmúlni, melyet szintén 1874-ben láthatott a közönség: „Pedig a közönségnek még igen élénk emlékében áll a Rossi Othellója, ama fényes alakítások egyike, melyeknek látása után az ízlés önkénytelenül követelőbbé válik. Annál nagyobb volt érdeme, s a több ízben nyilvánuló zajos tetszés annál jobban bizonyít tehetsége mellett.”⁷⁶ Több szerencsés tényező együttállása alkotta meg E. Kovácsról az utóbbi esetben a pozitív hangvételű kritikákat. Pozitív fogadtatásában szerepet játszott Rossival való összehasonlítása, aki viharos sikert aratott úgy a közönség, mint a színházi szakemberek között. A korabeli színház világában megszokott folyamatos összehasonlítás végül E. Kovács Gyulát hozta ki győztesen, s vendégjátékának csattanós lezárásának köszönhetően pedig ott lebegett a szerződtetés lehetősége, melynek a *Fővárosi Lapok* hangot is adott: „Othellója méltán nagy reményekre jogosít bennünket. Búcsúja győzelem volt, s talán egyszersmind diadalkapu, melyen ismét a Nemzeti Színház rendes tagjai közé juthat”.⁷⁷

A felemás fogadtatás ellenére mégis reménykedésre adott okot vendégjátéka, de a háttérben ennél bonyolultabb szálak húzódtak meg, melyek felülírták a vendégszereplés célját. A *Magyar Polgárban* megjelent cikk világít rá arra, hogy a viszonylag jó vendégszereplés és E. Kovácsban meghúzódó potenciál, melyre szüksége lehetett a pesti Nemzeti Színháznak, mégsem volt elég a szerződés megkötésére. Vendégszereplésének bejelentésétől kezdve már megjelentek a fanyalgó hangok a *Reformban*, melyben azt állították, hogy E. Kovács vendégszereplése nem időszerű, mivel minden színháznak a maga erejéből kell megélnie a novemberi hónapban. A *Reform* érvelésének tárgyát képezi E. Kovács szerződtetésének ügyében az, hogy vendégszereplése igenis

⁷⁵ *Pesti Napló*, 1869. május 7., 102. szám

⁷⁶ *Fővárosi Lapok*, 1874. november 11., 258. szám

⁷⁷ Uo.

időszerű, mert három-négy színészen kívül nincs más, aki megfelelően műveli a szereptípust, melyet E. Kovács is megtestesít. A lap úgy érvel, hogy E. Kovács szerződtetése időszerű lenne, mert a színház tagjai közé olyanok is tartoznak, „[...] kikről senki sem tudja, hogyan jutottak be Izrael földjére. Fizetik őket, mert szerződés van kezükben, nem játszatják, mert nem arravalók [...]”⁷⁸. Végül azért is időszerű E. Kovács vendégszereplése, mert készül az a Népszínház, amely meg fogja osztani a pesti Nemzeti Színház személyzetét. A kolozsvári sajtó szerint viszont két akadályozó tényező merül fel E. Kovács esetében. Ha a szerződés meg is köttetne a felek között, nem lenne kielégítő anyagiak szempontjából, ugyanis másodrangú fizetést kaphatna E. Kovács, mivel elsőrangút nem bírna adni a színház. Másik probléma pedig egy színészi hely megüresedésének bizonytalansága. A sokat betegeskedő Lendvay (E. Kovács szereptípusát játszó színész a pesti színházban) állapota nem egyértelmű, hogy „*vajon jobban van-e már, megbírja-e a terheesebb munkát, vagy pedig komolyan gondoskodni kell helyébe más erőről [...] dologra fogják az ország Marciját, ha bírni fogja újévig, akkor szó sincs a Kovács szerződtetéséről*”.⁷⁹

E. Kovács Gyula példáján keresztül láthatjuk, hogy teljesen más erőviszonyok irányítják a vidéki színházról a pesti színházba szerződni vágyó vendégszínész útját szemben a híres pesti színésznőkkel, akiket a rajongás és az ámulat szele lengi körbe vidéken. Eltérő érdekek mentén szerveződik a gondolatmenetemben megjelenített két vendégjáték-típus. Míg az utóbbi példa tétje a szerződtes és a magyar színjátszás legmagasabb szcénájába való tartozás, addig dolgozatom első felében tárgyalt esetekben a Pestről érkező vendégszínészek anyagi okok miatt és presztízstüket növelendő érkeznek, esetükben nem merül fel a helyi szerződtes, s a kolozsvári színház és ők is kölcsönösen státusukat erősítik meg. A vendégjátékok helyzete azonban képes érzékelteni a két fontos színházi helyszín közti asszimetriát, egyenlőtlenséget Pest és az onnan érkező vendégszínészek előnyösebben jönnek ki a helyzetből, mint Kolozsvár és annak színházához tartozó vendégszínész. Nemcsak a vendégszínész és a sajtó szemszögéből látunk egymásnak ellentétes állapotokat, hanem a fogadó színházak részéről is. Míg a kolozsvári színház számára presztízsnövelés egy híres vendégszínész fogadása, melyen keresztül önmagukat tudják reprezentálni Pesttel szemben, addig a pesti Nemzeti Színház mint fogadó színház korántsem tesz

⁷⁸ *Magyar Polgár*, 1874. november 18., 263. szám

⁷⁹ *Magyar Polgár*, 1874. november 12, 258. szám

ki annyira magáért egy „vidéki” vendég fogadásakor, s ha az – E. Kovácshoz hasonlóan – szerződésre aspirál, akkor még kritikusabb és felemásabb a fogadtatás.

7. Következtetések

A dolgozatban olyan új megközelítésből próbáltam a témát vizsgálni, amelyen keresztül más rálátást kaphatunk a vendégjátékok természetére. A dolgozat során bebizonyosodott, hogy nem lehet egy kalap alatt tárgyalni vendégszerepléseket, fontos figyelembe venni, hogy a vendégszínész honnan hová érkezik, mert az befolyásolja fogadtatását és felborítja az idillikusnak tűnő vendégjátékot mint játéktípust. Nem egyszerű színházak közötti kommunikációt vagy épp hidat jelent ez a játéktípus, hanem erős stratégiák, játszmák mentén bontakozik ki úgy a színház, mint a vendégszínész részéről, melybe bele is lehet bukni – gondolhatunk itt E. Kovács Gyula pesti vendégszereplésére.

Az, hogy honnan hová megy vendégszerepelni a színész, más célokat villant fel. A vendégszereplés lehet ugródeszka egy nagyobb és erősebb intézménybe való kerülésre, másfelől jó alkalom lehet az önmárkázásra, báziserősítésre vagy újrabeilleszkedésre. Abban is befolyásoló körülmény, hogy a centrumnak számító Pestről érkezik-e valaki vidékre vagy fordítva, hogy milyen jellemzők, jelenségek mentén zajlik a vendégszereplés. Bár az általam tárgyalt színészek mindegyike élhetett a szabad darab- és szerepválasztás jogával, a fogadtatás és a végkimenetel nem hasonló. Míg Prielle-t, Jókainét és Bulyovszkynét megilleti a közönség kitüntetett figyelme, az ünnepi fogadtatás, ajándékozás, magasztos légkör, privilegizált helyzet és kultikus megnyilvánulás/nyelvezet, addig E. Kovács bizonytalanabb és rögzösebb úton halad az esetleges szerződtetés reményében, és a sajtó ellentmondásosabb, kritikusabb vele szemben, annak ellenére is, hogy időszerű lenne szerződtetése. A vendégjáték lefolyását nemcsak az irány határozza meg, hanem eleve adott élethelyzetek, melyek atipikus jegyeket kölcsönöznek a vendégszínészek számára. Mindez hatással van a színészek kommunikációjára, eszköztárukra, hogy milyen stratégiák mentén építsék fel imázsukat a helybeli közönség, színház és sajtó előtt. Jókainé nyugdíjaztatása, utolsó színpadra lépésének álhíre, valamint Jókai-val alkotott szövetsége mind-mind hozzájárult a kultuszépítéséhez, önmárkázásához egy sor olyan körülmény igénybe vétele

által, melyet a vendégszereplés mint játéktípus megengedett neki. Bulyovszkyné felismerve a vendégszereplés erejét szintén rájátszott helyzetére és jó stratégiának minősülve egy újrabeilleszkedést láthatunk példáján keresztül. Bár a dolgozatban említett színészek mindegyikére hatással van Kolozsvár–Pest közt kibontakozó adminisztratív-kulturális ellentét, Bulyovszkynénál talán a leghangsúlyosabb. Borsot tud törni a pesti színház orra alá, mely helyzet a kolozsvári színház számára önlegitimizációs lehetőséget hoz létre. Mindezek fényében kijelenthető, hogy a vendégszereplés mint játéktípus sajátos színházi helyzetet képes teremteni és jelenteni, mely sajátos kommunikációs helyzetet is létrehoz, amely a szokványos színházi hétköznapiakhoz képest más forgatókönyvet, más viselkedést igényel, teremt a színházi berkekben dolgozóktól, a sajtótól és a közönségtől is.

Irodalomjegyzék

Sajtós források

[sz. n.], *Szépirodalom*, Budapesti Viszhang, 1853. február 17., 14. szám, 2. évfolyam

[sz. n.], *Nyilatkozat*, Pesti Napló, 1855. szeptember 10., 1649. szám, 6. évfolyam

Fővárosi Lapok, 1871. április 1., 75. szám

Fővárosi Lapok, 1871. április 4., 77. szám

Fővárosi Lapok, 1871. április 6., 79. szám

Fővárosi Lapok, 1874. november 11., 258. szám

Magyar Polgár, 1871. február 22., 43. szám

Magyar Polgár, 1871. március 14., 60. szám

Magyar Polgár, 1871. április 4., 77. szám

Magyar Polgár, 1871. április 7., 80. szám

Magyar Polgár, 1871. november 5., 252. szám

Magyar Polgár, 1871. június 5., 125. szám

Magyar Polgár, 1872. június.12., 132. szám

Magyar Polgár, 1872. június 13., 133. szám

Magyar Polgár 1873. május 8., 105. szám

Magyar Polgár, 1873. május 11., 108. szám

Magyar Polgár, 1873. augusztus 28., 196. szám
Magyar Polgár, 1874. május 6., 102. szám
Magyar Polgár, 1874. július 31., 172. szám
Magyar Polgár, 1874. november 5., 252. szám
Magyar Polgár, 1874. november 12., 258. szám
Magyar Polgár, 1874. november 18., 263. szám
Magyar Polgár, 1875. április 27., 95. szám
Magyar Polgár, 1875. július 31., 172. szám
Magyar Polgár, 1875. november 3., 251. szám
Magyar Polgár, 1875. november 6., 254. szám
Magyar Polgár, 1875. november 17., 263. szám
Magyar Polgár, 1875. november 18., 264. szám
Magyar Polgár, 1875. november 20., 266. szám
Magyar Polgár, 1875. november 23., 268. szám
Magyar Polgár, 1875. november 26., 271. szám
Magyar Polgár, 1876. szeptember 8., 205. szám
Magyar Polgár, 1876. szeptember 10., 207. szám
Pesti Napló, 1854. november 5., 1395. szám, 5. évfolyam
Pesti Napló, 1869. május 7., 102. szám
Pesti Napló, 1874. november 3., 252. szám

Szakirodalom

Bartha Katalin Ágnes: Hírnév, patriotizmus és színésznőség Magyarországon a tömegkultúra századában (Prielle Kornélia esete). *Irodalomismeret*, 2016/2.

Bartha Katalin Ágnes: *Shakespeare Erdélyben: XIX. századi magyar recepció*. Argumentum, Budapest, 2010.

Bozsoki Petra: Bővülő értelmiségi női szereprepertoár a 19. Századi Magyarországon. *Irodalomismeret*, 2019/3.

Jakab Villő Hanga: *A színházi siker kategóriájának szemantikai hálója. A kolozsvári színház repertoárja az 1870-es években.* (magiszteri dolgozat) 2014.

Kincses Krisztina: *Bulyovszkyné Szilágyi Lilla és az intellektuális színésznői karrier.* (szakdolgozat) 2021.

Szabó-Reznek Eszter: „Párhuzamos támogatáspolitikák a 19. század végi kolozsvári színházban”. In *Egyediség és véletlen*, szerkesztette Veress Károly, 119–130. Interdiszciplináris párbeszéd 4. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2016.

Tóth Árpád: A társadalmi szerveződés rendi és polgári normái. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 5. évfolyam 4. szám, 1998.

Internetes forrás

Schöpflin Aladár: *Magyar Színművészeti Lexikon.*

https://mek.oszk.hu/08700/08756/html/I/szin_I.0292.pdf